

Хмельницький національний університет

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра української філології

ДИПЛОМНА РОБОТА

Магістр

ВЖИВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЮРИДИЧНІЙ СФЕРІ

ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

Спеціальність 035 «Філологія»

Спеціалізація 035.01 «Філологія. Українська мова та література»

Шифр ДРФУМмз.020080.01.04.00

студентки II курсу

групи ФУМмз-20-1

_____ Я. В. Лопушанської

Керівник

_____ М. М. Гавриш,

канд. філол. наук, доц.

До захисту допускаю:

завідувач кафедри української філології _____ І. Б. Царалунга

Хмельницький 2021

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	української філології
Рівень вищої освіти	магістр
Галузь знань	03 «Гуманітарні науки»
Спеціальність	035 «Філологія»
Спеціалізація	035.01 «Українська мова та література»
Освітня програма	освітньо-професійна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української філології

Торчинський М. М.

24 вересня 2020 року

**ЗАВДАННЯ
НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ
ЛОПУШАНСЬКОЇ ЯНИ ВІКТОРІВНИ**

1. Тема роботи: «Вживання української мови в юридичній сфері Хмельниччини», затверджено наказом ректора університету від 25 серпня 2021 р. № 102.

Керівник роботи М. М. Гавриш, канд. філол. наук, доц.

2. Термін подання студентом завершеної роботи – грудень 2021 року.

3. Вихідні дані роботи. Роль мови в державотворенні та роль держави в розвитку мови в сучасному світі набуває особливого звучання в контексті процесів глобалізації. Виявлення векторів взаємодії мови і держави, на нашу думку, має передусім допомогти у визначенні напрямів формування й реалізації такої мовної політики, яка б задовольняла потреби сучасної української держави.

4. Перелік підлеглих розробці питань.

Виявити вектори взаємодії мови і держави, мови і права у сучасній гуманітарній науці.

Окреслити поняття «мова права» у мовознавчій науці.

З'ясувати роль правового режиму української мови у процесі національного державотворення та у системі правових цінностей українців.

Розкрити особливості правового режиму української мови в органах державної влади і самоврядування та судочинстві в історичному аспекті.

Описати механізми втілення законодавчої бази про мову юриспруденції.

Висвітлити мовну ситуацію у юридичній сфері Хмельниччини.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти розділів дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали	Підпис, дата
--------	--------------------	--------------

	та посада консультанта	завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання – 24 вересня 2020 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Найменування етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання	Примітка
1	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2019 року	
2	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2019 року	
3	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень-листопад 2019 року	
4	Написання першого розділу дипломної роботи	Грудень 2019 – квітень 2020 року	
5	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірниках наукових праць та участі у конференціях	Січень, квітень, вересень 2020 року	
6	Написання другого розділу дипломної роботи	Травень-вересень 2020 року	
7	Написання «чорнового» варіанту дипломної роботи	Жовтень-листопад 2020 року	
8	Попередній захист дипломної роботи	Грудень 2021 року	
9	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2021 року	
0	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2021 року	

Студент _____ Я. В. Лопушанська

Керівник _____ М. М. Гавриш

Анотація

Тема роботи: «Вживання української мови в юридичній сфері Хмельниччини». Автор – **Лопушанська Я. В.**

Науковий керівник – **Гавриш М. М.** Обсяг дипломної роботи – _____ сторінок, 85 джерел посилання.

Ключові слова: *мовна політика, державна мова, мовна ситуація, мова права, українське судочинство русифікація*

Об'єктом дослідження є мовна ситуація в юридичній сфері України.

Предмет дослідження – функціонування української мови у сфері судочинства та діловодства.

Мета роботи – дослідити функціонування державної мови у юридичній сфері України.

Мовне питання в Україні завжди набувало гостроти разом з питанням утвердження її суверенітету. Події 2014 року спонукали український політикум і суспільство переглянути ставлення до української мови як символу Української держави та українського народу, а також до статусу інших мов в Україні, результатом чого ухвалення у 2019 році Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яким врегульовано застосування державної мови в судочинстві, нормативно-правових актах, діловодстві та документообігу, актуальним є дослідження функціонування української мови в юридичній сфері України, зокрема Хмельниччини.

Актуальність теми посилюється також тим, що питання місця і ролі української мови серед інших мов на українських землях у різні періоди досліджувалося переважно у контексті розвитку системи освіти, свободи слова та розвитку української мови, преси, книгодрукування тощо. Утім досі не було здійснено комплексного історико-правового дослідження правового режиму української мови в зазначений період.

Мова має потенційну можливість безперервно розвиватися, але потреби суспільства та сфера застосування мови можуть або забезпечити такий розвиток, або загальмувати його. Тому лінгвістичні процеси належать до об'єктів державно-управлінського впливу і потребують досліджень щодо своєрідності та наслідків впливу суспільних чинників на функціональний і внутрішньо структурний розвиток мови.

Принцип державної мови судочинства включено до переліку основних принципів, які мають застосовуватись на всіх стадіях судочинства, а отже, це не просто технічний захід, а обов'язкова складова частина процесу. Він є одним із базових принципів судочинства, порушення якого тягне за собою порушення законності під час вирішення справи.

Автор _____

5
ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. УДЕРЖАВЛЕННЯ МОВИ В СУСПІЛЬСТВІ.....	9
1.1. Взаємодія понять «мова», «нація», «держава».....	9
1.2. Мова права як об'єкт міждисциплінарного наукового вивчення.....	13
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА МОВА — МОВА ЗАКОНОДАВСТВА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	17
2.1. Суспільний статус староукраїнської мови XIV-XVII століттях.....	17
2.1.1. Статус староукраїнської (руської) мови у Польському Королівстві.....	17
2.1.2. «Руська мова» як об'єднавчий фактор державної та правової діяльності у Великому Князівстві Литовському.....	19
2.2. Мовне життя гетьманських канцелярій.....	21
2.3. Особливості правового статусу української мови в Австо-Угорщині.....	24
2.4. Мовна політика на теренах України у ХХ ст.	26
2.4.1. Правове регулювання державної мовної політики України у I половині ХХ століття	26
2.4.2. Русифікаційна мовна політика Радянського Союзу.....	32
2.5. Аналіз нормативно-правової бази державної мовної політики України часів незалежності.....	34
РОЗДІЛ 3. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У ЮРИДИЧНІЙ СФЕРІ.....	41
3. 1. Мова офіційного оприлюднення нормативно-правових актів в Україні..	41
3.2. Лінгвістика як методологія юриспруденції.....	43
3.3. Дотримання вимог мовного законодавства у судах України.....	47
3.3.1. Мова українського судочинства.....	47
3.3.2. Роль перекладача у судовому процесі.....	48
3.3.3. Мовні проблеми судочинства Хмельниччини.....	51
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	58
ДОДАТКИ.....	74
Додаток А.....	74
Додаток Б.....	76

6
ВСТУП

Важливість мовного питання в суспільстві визначається тим, що мова є державотворчим і націєтворчим чинником. Історія показує, що побудова держав завжди супроводжувалася визначенням мови спілкування в цих державах, була маркером влади. Давно відомі вислови «чия мова – того й влада», «територія держави закінчується там, де закінчується її мова» мають глибокий смисл, адже спроби витиснути національну мову свідчать про зростання сили ненаціональної (іншонаціональної) влади. Знищити націю або народ можна не лише фізично, а й через знищення її мови та культури, нав'язуючи чуже. Отже, мовна політика забезпечує не тільки засіб спілкування в суспільстві, а й національну безпеку держави.

Різним аспектам статусу державної мови і мови юриспруденції присвячено праці таких науковців, як Н. В. Артикуци, С. П. Кравченка, Ю. Ф. Прадіда, В. Я. Радецької, Б. Р. Стецюк, Н. Трач та інші. Однак у зв'язку з суттєвими змінами у мовному законодавстві, зокрема, прийняттям Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яким врегульовано застосування державної мови в судочинстві, нормативно-правових актах, діловодстві та документообігу, актуальним є дослідження функціонування української мови в юридичній сфері України, зокрема Хмельниччини.

Мета роботи – дослідити функціонування державної мови у юридичній сфері України.

Означена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- виявити вектори взаємодії мови і держави, мови і права у сучасній гуманітарній науці;
- окреслити поняття «мова права» у мовознавчій науці;
- прослідкувати державотворчу функцію української мови у процесі історичного розвитку;

- з'ясувати роль історико-політичних обставини в еволюції та суспільному статусі української мови;

- описати механізми втілення законодавчої бази про мову юриспруденції;

- виокремити лінгвістичні аспекти української юриспруденції;

- висвітлити мовну ситуацію у юридичній сфері Хмельниччини.

Об'єкт дослідження – мовна ситуація в юридичній сфері України.

Предмет дослідження – функціонування української мови у сфері судочинства та діловодства в історичному аспекті.

Методи дослідження. Загальною методологічною основою дослідження є поєднання загальнонаукових і спеціальних методів пізнання об'єктивної реальності. Для досягнення визначеної в роботі мети використовувалася загальнонаукових і спеціальних методами, основними з них є такі: – системно-аналітичний метод – дозволив опанувати теоретикометодологічні здобутки українських і зарубіжних науковців у галузі соціолінгвістики та інших галузей науки, виявити недосліджені аспекти та проблеми державної мовної політики; – системний підхід – застосовано при дослідженні державної мовної політики як єдиного комплексу взаємопов'язаних елементів і з'ясовано її властивості, внутрішні й зовнішні зв'язки; – історико-правовий метод – став основою вивчення еволюції мовної політики в Україні та її правового регулювання в різні історичні періоди; – логіко-семантичний метод — використовувався під час дослідження категорійно-поняттєвого апарату мова права; – метод типології - застосовувався для систематизації та узагальнення типів і моделей мовної полвтики у судочинстві; – порівняльно-історичний метод було використано для дослідження мовного законодавства країн Центральної та Східної Європи в ході їх становлення як суверенних демократичних європейських держав і можливості поширення їх досвіду в Україні.

Наукова новизна роботи впливає з поставленої мети, тобто в ній подано опис правового режиму української мови у різних історичних

періодах, а також проаналізовано проблеми функціонування державної мови у юридичній сфері на сучасному етапі.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її результати доповнюють сучасну українську соціолінгвістику науковими розвідками про мовну ситуацію та мовне законодавство.

Практичне значення. Матеріали дипломної роботи можуть бути використані для розроблення спецкурсів, спецсемінарів із загального мовознавства, етно- та соціолінгвістики, лінгвокультурології.

Апробація дослідження. Основні положення магістерської роботи викладені у статті (Хмельницький, 2022) та доповідях на наукових семінарах.

Структура роботи – робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

УДЕРЖАВЛЕННЯ МОВИ В СУСПІЛЬСТВІ

1.1. Взаємодія понять «мова», «нація», «держава»

Зв'язок мови та нації обговорюється в контексті різних наукових напрямів – загальному мовознавстві, етно-, психо- чи соціології тощо. На сьогодні змінилися терміни опису: якщо раніше категорію «національність», «національний» окреслювали поняттям «народ», «народний», то в сучасних дослідженнях це роблять найчастіше через поняття «етнос», «етнічність», «етнічний».

Взаємодія понять «мова» і «нація» стала об'єктом аналізу від початку XIX ст. Розпочав тлумачення категорій німецький мовознавець, засновник загального мовознавства В. фон Гумбольдт, який вперше виокремив образи мови стосовно нації: мова як дихання, душа нації; мова як відображення національного характеру; мова як засіб збереження досвіду народу; мова як відображення світобачення народу. Така характеристика є наслідком переконання цього дослідника в тому, що мова впливає на націю посередництвом літератури, що мови передають різне світобачення народів і залежать від нації через індивіда. Ці та інші думки сформульовано у працях: «Ладій та Еллада» (1806), «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їхнього розвитку» (1820), «Про вплив різного характеру мов на літературу і духовний розвиток» (1821), «Про різноманітність будови людської мови і її вплив на духовний розвиток людства» (1830– 1835) та ін.

Положення В.фон Гумбольдта, перспективні для розуміння взаємодії мови та нації: характер мови ілюструє індивідуальну неповторність того способу, яким дух виражає себе через мову [Гумбольдт 1984, с. 162]; світовідчуття народу впливає на мову, надаючи їй забарвлення та характеру; «характер – природній наслідок безперестанного впливу, який здійснює на мову духовна своєрідність нації» [Там само, с. 167]; відмінності в будові

мов визначені духовними особливостями націй, будова мов людського роду різна тому, що різні духовні особливості націй [Там само: 68]; «кожна мова вбирає в себе дещо від конкретного розмаїття своєї нації, впливаючи на неї в тому ж напрямі» [Там само, 166]; мова становить основу національної самобутності і розуміння нації [Там само, 166]; через мову національні ознаки проникають у свідомість, через мову «легше зрозуміти характер нації, аніж за уподобаннями, звичаями, діями» [Там само, 167] тощо.

Розуміння мови як ознаки етносу має давню традицію. Представник психологічного напрямку в мовознавстві Г. Штейнталь, автор праці «Грамати- ка, логіка і психологія (їх принципи та взаємодія)» (1855), зазнавши впливу ідей Гумбольдта в питанні зв'язку індивідуальності мов і своєрідності на- родного духу, у розділі «Мовознавство як психо-логія народів» дав визначення людської душі: вона належить не тільки індивідові, але й певному народові [Штейнталь 1964, с. 134].

Питання взаємодії народності і мови, нації та особистості, майбутнього націй та мов розглядав свого часу й О. Потебня, представник психологічного напрямку, засновник Харківської мовознавчої школи. Подібні ідеї трансформувалися в підходах до мови представників неогумбольдтіанства, зокрема в працях німецького мовознавця Л. Вайсгербера (для прикладу, в дослідженні «Рідна мова та формування духу»). Звичайно, існує такий досвід осмислення подібних питань і в радянському мовознавстві, це ідеї М. Марра чи соціолінгвістичної школи І. Білодіда, однак у його основі – нейтралізація ролі національно-мовного начала як наслідок впливу ідеології на мовознавство упродовж етапу його розвитку в СРСР.

Відбулося збагачення проблеми «мова і світогляд, самосвідомість народу» у термінах *національна самосвідомість, етнічна самосвідомість*. Перша категорія засвідчує належність людини до певної соціально-етнічної спільноти, виявляє розуміння місця своєї нації в системі відносин у суспільстві, усвідомлення національних інтересів, оцінку зв'язків своєї нації

з іншими. Це категорія, яка формується в часі: поки національні рухи ХІХ ст. і слов'янські відродження не сформулювали вимог до національних мов, зв'язок між мовою і нацією не був таким важливим і мова ще не ставала національним символом. Лише після цих подій у контексті формування європейської ідеології наці- оналізму мова почала виконувати свою функцію засобу солідарності, сприяючи розвитку мовного патріотизму.

Етнічна самосвідомість як чинник державотворення – найвагоміша ознака етнічної належності, оскільки забезпечує нації внутрішню єдність і відмежування від інших націй. Термін позначає здатність особи ототожнити себе з чітко визначеним етносом, розуміючи своє етнічне «я» як неповторне й унікальне. За образним визначенням італійського націолога С. Манчіні, об'єктивним ознакам нації – спільній території, походженню, мові і звичаям – «подиху життя» надає саме етнічна самосвідомість [Малий етнополітологічний словник, 2005, с. 192].

Роль мови в житті народу постає запорукою його перетворення на націю. Про це свідчить виникнення націй південних слов'янських народів: «Становлення слов'янських націй (починаючи з ХІV ст.) ґрунтувалося на спільності економічних зв'язків, території, мови, а також національних особливостях культури і психології. Ці фактори з часом привели до формування національної самосвідомості, котра стає важливою умовою існування і розвитку націй, що об'єднуються тепер не лише об'єктивно, а й зв'язками, котрі засновані на усвідомленні етнічної спільності, відданості національній мові, території, культурі» [Стеблина 2000, с. 86].

Мова, нація, держава – пов'язані категорії, немає держав, які формувалися б як безнаціональні (навіть СРСР як багатонаціональна держава ототожнювалася з новою спільністю, радянським народом, російською нацією та російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування).

Коли починають будувати державу, політики обирають мову заради єдності суспільства. Переконливий приклад про вибір державотворців

Ізраїлю (1947): утворюючи нову національну державу, вони використали давньоєврейську мову іврит, яка не мала носіїв, але завдяки будівничим держави зуміла стати мовою консолідації громадян усієї країни, об'єднавши розпорошених до того часу носіїв. Мова виконує символічну функцію (ця роль вієрархії функцій Е. Сепіра перебуває на першому місці) і вносить свій вклад у колективну інтеграцію, виступає засобом комунікації і стає компонентом етносу.

Держава впливає на мову за допомогою ідеологічних, законодавчих, адміністративних, фінансово-економічних важелів, встановлюючи соціальний статус і соціальні функції мов. Нагромаджений досвід мовного будівництва у світі ілюструє різні види державного захисту мов. Так, Франція – приклад дій держави щодо підтримки функцій французької мови як національної та державної за допомогою правових аспектів мовної політики.

У сучасному світі проблема свідомого впливу держави на функціонування, розвиток мови та взаємодію мов є надзвичайно актуальною. Це і зумовлює посилений інтерес науковців, політиків, громадських діячів до державної мовної політики та її наслідків. Г. Мацюк, подає таке тлумачення “мовна політика — сукупність ідеологічних принципів, настанов, практичних заходів для вирішення мовних відносин у країні; політико-адміністративні дії держави, партії, класу, товариства, угруповань, скеровані на мовний розвиток у бажаному напрямі” [Мацюк 2009, с. 37].

Можемо зробити висновок, що вплив суспільства на мову — це 1) вплив на взаємовідношення мов у багатомовній державі (двомовній, на жаль, Україні) і 2) вплив на нормативно-стилістичну систему мови, термінологію, графіку (прикладом може слугувати повернення кличного відмінку у Правопис 1991 р.) й орфографію (ухвалений Правопис 2019). Ось чому у спеціальній літературі лінгвістичні проблеми нормування мови та мовлення розглядаються в різних аспектах: стосовно взаємозв'язків розвитку літературної мови та її культури, і взаємозв'язку норми і професійної

диференціації мови, норми і культури мовлення [Плотницька 2006], норми і стилю [Енциклопедичний словник 2010, с. 384] тощо.

Отже, ми підтримуємо положення про те, що теорії національного розвитку є однією з методологічних основ державної мовної політики України на сучасному етапі державотворення, а мова є однією з визначальних ознак української національної ідентичності та чинників творення української нації в умовах поліетнічного суспільства й зовнішніх загроз національній безпеці.

Державну мовну політику визначаємо як напрям державної гуманітарної політики, який являє собою систему теоретичних і методологічних підходів, принципів, правових актів і державних заходів, що впливають на процеси мовного життя з метою регулювання мовних відносин у суспільстві, 4 забезпечення реалізації мовних прав осіб, визначення статусу мов і порядку їх застосування, установлення мовних норм, сприяння розвитку мов і гарантування їх захисту.

1.2. Мова права як об'єкт міждисциплінарного наукового вивчення

У сучасній науковій парадигмі мова права неодноразово була об'єктом вивчення. Зумовлено це, вважаємо, розширенням традиційної проблематики (семантики, прагматики, когнітології, стилістики правового тексту) шляхом вибору сферою наукового осмислення структури й динаміки мови права в контексті соціально-історичної і соціально-політичної діяхронії. Актуальність наявних досліджень зростає у зв'язку з тим, що мова права є динамічною системою, що розвивається та відображає більшість змін, що відбуваються як у юридичній, так і в інших сферах.

У сучасній українській новітній методичній літературі домінують лінгвістико-семіотичний та стилістичний підходи до тлумачення мови права. Наприкінці минулого століття з'явилася нова самостійна наукова галузь, яка

втілює міждисциплінарний підхід до вивчення складного феномену мови права, розробляє власний науково-теоретичний і методичний апарат, спрямований на фундаментальне системне дослідження мовних явищ і процесів у юридичній сфері, засобів та інструментів ефективної правової комунікації – юридична лінгвістика. Вона акцентує на автентичності пропонованих термінів, стилістиці, лексикографії, мові судово-криміналістичної експертизи та інших аспектах, які стосуються саме юридичної лінгвістики і навіть юридичної філології. Безперечно, як лінгвістика, так і філологія права є абсолютно необхідними як в практичному, так і в теоретичному аспектах вивчення мови права.

На сьогодні детальні дослідження мови права є в англійських, французьких і німецьких лінгвістів. Послідовне вивчення англійської мови права й юридичного дискурсу ведеться з 1980-х років. Британські (Дж. Котерил, Х. Хеффер) й американські (Е. Амстердам, Дж. Конлі, Л.М. Солан, П. М. Тірсма, Д. Хірш) лінгвісти активно досліджують питання, що пов'язані з практичним використанням мови в процесі правозастосування, насамперед у судовому дискурсі і під час кримінального провадження. Окрім того, значна увага зосереджена на проблемах законотворчості, юридичної техніки й адекватного конструювання термінологічних одиниць у нормативно-правових актах й юридичному перекладі. Новими в дослідженнях є питання маніпуляцій у юридичному дискурсі. Серед німецьких дослідників варто відзначити Б. Екардта й Г. Льофлера, які займаються вивченням термінологічних систем окремих сфер німецького права й аналізом мови права з позиції соціолінгвістики.

Серед українських науковців, які займаються дослідженням мови права, хочемо відзначити роботи філологів Н. В. Артикуци, С. П. Кравченка, Ю. Ф. Прадіда, В. Я. Радецької, Б. Р. Стецюк, З. А. Тростюк та ін.

Дослідження мови права неминуче пов'язане з питанням про сутність права. Щоразу, коли вчені торкаються проблеми мови, дослідження не може

обмежуватися тільки семантикою або стилістикою, а входить у галузь загальної теорії та філософії права.

Про зв'язок мови і права вдало зауважують ще радянські науковці: «Мова в праві виступає як конструктивний інституційний початок самого права. Право живе не тільки в діях людей, а й у мові: право є мовним явищем. Мова – це плоть і кров права. Мова – першоелемент і єдиний будівельний матеріал у праві».

Уперше аналіз мови в річищі філософії права виявляємо у спадщині Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. У його праці «Феноменологія духу» простежуємо аналітичну лінію, спрямовану на певний політико-правовий інститут державної влади. «Мова є дух, який в самій структурі державної влади рефлектує в себе абстрактну владу, самосвідомість, завдяки цьому достовірно знає себе, як влада» [Гегель 1959, с. 275]. Саме в німецькій класичній філософії питання мови вперше в історії думки пов'язується з рішенням масштабних теоретичних і політико-правових завдань.

Першим у світі вченим, який поставив завдання систематичного вивчення мови права, став харківський цивіліст і теоретик права В.Д. Катков. Як послідовник О. О. Потебні, В. Д. Катков наполягає на тезі про нерозривну єдність мови права і правового мислення.

Серед сучасних українських вчених, які у своїх дослідженнях звертаються до розуміння сутності права, необхідно виділити насамперед теоретиків права, представників юридичної лінгвістики та філософії. В останні десятиліття спостерігається інтенсивне «зустрічне» зростання досліджень мови права, здійснюваних представниками мовознавства, що призвело до появи нової дисципліни на стику між мовознавством і правознавством – «юридичної лінгвістики» (Ю. Ф. Прадід), або «юрислінгвістики» (М. Д. Голєв).

У багатій вітчизняній літературі з тематики мови права головні акценти робляться на автентичності пропонованих термінів, стилістиці,

лексикографії, мовній судово-криміналістичній експертизі та інших аспектах, що належать саме до юридичної лінгвістики і навіть до юридичної філології. Варто особливо відзначити роботи Н. В. Артикуци, яка аналізуючи мову права, визначає її як соціально та історично сформовану сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматико-стилістичних), що становить поліфункціональну, багаторівневу, відкриту і стилістично диференційовану систему [Артикуца 2004]. Вона також досліджує основні функціонально-стильові різновиди мови права, розглядаючи сфери функціонування, належність до певного функціонального стилю та підстилю, жанру, специфічні стильові риси та використання мовних засобів.

Отже, аналізом мови права більшою мірою займаються лінгвісти та теоретики. Це, на нашу думку, пов'язано насамперед з тим, що теорія та філософія права тісно пов'язані з лінгвістикою та риторикою.

РОЗДІЛ 2**УКРАЇНСЬКА МОВА — МОВА ЗАКОНОДАВСТВА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Набуттю статусу української мови як державної передував складний тернистий шлях: від утисків, обмежень, дискримінації до визнання її державною мовою незалежної України. Заходи репресивної політики держави позначилися як на мові, так і на мовній ситуації в цілому, тому дослідження мовної політики в історико-правовому аспекті має важливе значення для формування її пріоритетів та побудови ефективного механізму державного регулювання мовних відносин на сучасному етапі. Дослідженням історії та правових засад мовної політики займалися, Д. Грицяк [Грицяк 2012], І. Дзюба [Дзюба 2005], О. Куць [Куць 2004], Л. Масенко [Масенко Масенко 2008], Я. Радевич-Винницький [Радевич-Винницький (а) 2011], С. Савойська [Савойська 2007], , Ю. Шаповал [Шаповал 2008], Ю. Шевельов [Шевельов 1987], Ж. Шевчук [Шевчук 2001] та інші вчені.

2.1. Суспільний статус староукраїнської мови XIV-XVII століттях**2.1.1. Статус староукраїнської (руської) мови у Польському Королівстві**

Роль історико-політичних обставини в еволюції та суспільному статусі мови аксіоматична. Це основа мовного розвитку, що за потужного національного самоусвідомлення та нестримних національно-визвольних змагань виводить мову на основну позицію причини й наслідку буття народу.

Після татаро-монгольської навали (XIII–XIV століття) у державницькій сфері Галицько-Волинського князівства послуговувалися староукраїнською писемною мовою. У XIV столітті вона функціонувала в законодавстві, судочинстві, великокнязівській канцелярії, державному листуванні. У

тогочасній Галичині та на Західній Волині, що були складовими Польщі, українська мова набула статусу, наближеного до державного. Зокрема, її використовували у справочинстві.

Історичні події XIV–XV ст. для староукраїнської (руської) мови можна вважати антагоністичними та парадоксальними: неспинний розвиток та протистояння, відступ та утвердження на тлі загрозливих політичних обставин, через які Русь опинилася у складі різних держав.

З останньої чверті XIV ст. українські землі поділено між державами, володарі і керівні еліти яких були іноземцями. Проте, втративши свою державність протягом XIV–XV ст., наша нація «не втрачає національної самосвідомості», що і призводить до епохи «першого національного відродження» на зламі XVI–XVII ст. [Дашкевич 1992, с. 71–72] і, попри все, до збереження староукраїнської (руської) мови принаймні у 55-х давніх урядових документах XIV–XV ст.: «Довго ще утримувалась руська мова і руські звичаї у загарбаних польськими королями землях руських, – а у двох сусідніх державах, хоч лише напів слов'янських (у Литві і Молдові), була руська мова писемною, діловою, дипломатичною і урядовою до самого XVII століття. Такими сильними були основи громадянського суспільного укладу у нашій Русі» [Фаріон 2015, с. 230].

Після Люблінської унії 1569 року українська шляхта продовжувала популяризувати рідну мову, намагаючись оформлювати юридичну документацію «руською» мовою. Водночас в офіційно-діловій сфері дедалі активніше стали використовувати польську та латинську мови.

Сейм Речі Посполитої 1669 року прийняв ухвалу, згідно з якою діловодство мали вести лише польською або латинською мовами. Унаслідок колонізації в адміністративних установах упродовж тривалого часу староукраїнську мову не вживали. Не мала вона статусу державної і на тих українських землях, які перебували під владою Австро-Угорщини. У

дипломатичних відносинах із польськими королями українською мовою в XIV столітті інколи користувалися татарські хани.

Урешті-решт із державницького вжитку абсолютно зникає церковнослов'янська мова, натомість в урядовій сфері староукраїнську (руську) мову виразно витискає латинська, німецька, польська і не тільки мову, але й саму кириличну графіку. Панівна верхівка, здебільшого полонізуючись, щоразу менше давала з себе людей, здатних працювати «в письменстві східнослов'янського типу з його південнослов'янською основою, а відчуженість культурної верхівки від народної маси позбавляла останню всякої змоги запліднити своєю мовою [...] будь-які інші типи позапобутового письменства» [Булаховський 77, с. 225]

Отож на початку XVI ст. панівними етносами Львова стали німці та поляки зі сформованим урядом останніх. Це відразу відобразилося на мовній царині: 1520 року зникає так званий уряд «руського писаря» в магістраті, що був за часів німецького правління. Мовне простір урядової сфери був цілком чужим: у XIV–XV ст. за канцелярійні мови використовували латинську і німецьку (саксонський діалект), у XVI ст. – латинську, зрідка польську, яка з XVII ст. опановує передусім судове справочинство.

2.1.2. «Руська мова» як об'єднавчий фактор державної та правової діяльності у Великому Князівстві Литовському.

Цілком іншою була ситуація з функціонуванням староукраїнської (руської) мови у підлитовській частині України, зокрема у Київському, Волинському, Брацлавському та згодом Чернігівському воєводствах, де вона набула статусу офіційної. Функціуючи в нових історичних умовах, вона «зазнала значного розвитку, зокрема в жанрі ділового письменства, який тим самим став основним мовотворчим ґрунтом загальнонаціональної писемної мови» [Єдлінська 1993, с. 17].

Вплив вищої культури Руси найяскравіше виявився в канцелярії правителів Великого Князівства Литовського (ВКЛ), де запанувала руська мова, що згодом у науці (а не як самоназва того часу) названа по-різному, здебільшого як західноруська, староукраїнська, старобілоруська, білоруська, українсько-білоруська або канцелярська мова ВКЛ. Попри те, її найосновнішою ознакою була відмінність від літургійної мови православної церкви – церковнослов'янської.

У часи правління Ольгерда (1344/1345–1377 рр.) Литва всібічно потонула в «руській» стихії, тобто «зрушилася». Водночас українська еліта продемонструвала відмову від претензій на самодостатнє власне державне життя. Українські князі та зручені Гедиміновичі зосередилися на консервуванні старовини як змістові широкої автономії цих земель [Брехуненко 2005, с. 26, 28].

У XVI ст. підготовано фундаментальну юридичну працю, що не мала собі рівних у тогочасній Європі, – Литовський Статут трьох редакцій 1529, 1566 і 1588 рр. (дві перші функціювали в рукописних варіантах, третя – надрукована). Цією мовою створено також перші в Литві праці історичного профілю – літописи, якими запроваджено народно-державну ідеологію Литви.

Характерно, що державний статус руської мови виявлявся передусім у партнерських стосунках між українцями та чужомовною державною елітою: «Оскільки польські королі відповідно до закону мали спілкуватися зі своїми підданцями у Великому князівстві Литовському т.зв. «руською» мовою, вони тримали при собі й українських або білоруських писарів» [Шевельов 2002, с. 500].

Отже, в українських землях ВКЛ, віддалених від польських впливів, урядова руська мова повною силою функціює до самого прилучення до Польщі (1569 р.), а відтак уряд забезпечує її побутування. Найбільша цінність того історичного періоду, на думку Івана Франка, полягає саме у створенні

«писемної південноруської мови, мови літературної і наукової, без порівняння ближчої до народної мови, ніж давня церковщина, а при цьому дуже вже відмінної від мови північної чи московської Руси...» [Франко 1993, с. 354].

Люблінська унія 1569 року намалювала мовну лінію поділу між приєднаними землями і метрополією, протиставивши староукраїнську (руську) мову справочинства польській і латинській як свою мову чужим. Знаковим є і те, що ці привілеї так і не були перекладені староукраїнською (руською) мовою. Попри те, вступаючи до унії з Польщею, західноруська шляхта таки намагалася відгородити свій народ від чужоземного впливу. Це свідчить про поступове, але наступальне і неспинне виведення староукраїнської (руської) мови зі сфери справочинства, після Люблінської унії, про що пише Н. Яковенко: «Процес поступового 183 проникнення у ділове життя Правобережної України латинської і польської мов відображений у записах судово-адміністративних книг» [Яковенко 2002, с. 66–67] як наслідок зусиль єзуїтської шкільної пропаганди через поступове втягування українців до сфери суспільно-економічних відносин Польської держави з її зневажливим ставленням до української мови.

2.2. Мовне життя гетьманських канцелярій

Доба Гетьманщини наповнилась стрімким національним і мовним самоусвідомленням. З огляду на національно-визвольні змагання під проводом Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи та ін. створено державу Війська Запорозького з офіційною канцелярією староукраїнською (руською) мовою та констатацією вимог щодо її збереження, з одного боку, і мовно-культурне і релігійне відступництво політичної еліти – з іншого. Основна історико-політична траєкторія того часу

– протиборчі взаємини держави Війська Запорозького з Річчю Посполитою, а з другої половини XVII ст. – із Московським царством.

Найпоказовіша мовна війна як протистояння українців і поляків у Речі Посполитій тривала від початку століття. Йдеться про переклад Статуту ВКЛ із староукраїнської (руської) мови польською – як символу нової влади. Статут вийшов польською 1614 року без базової мовної статті про обов’язковість староукраїнської (руської) мови у судочинстві.

Історичний відрізок вісімдесятип’ятирічного протистояння українців і поляків завершився постановою Варшавського сейму 1696 року про мову урядових руських канцелярій – польську. І це всупереч привілеям Люблінської унії, що гарантували прилученим воєводствам збереження староукраїнської (руської) мови як урядової.

Міграційний етнічно однорідний людський чинник створював умови для переплаву західноукраїнських говірок із північними. Це стало головною лінгвістичною подією середньоукраїнської доби (від середини XVI ст. до перших років XVIII ст.), що мало неабияке соціально-психологічне підґрунтя.

У мовному плані – це не лише провадження гетьманських канцелярій староукраїнською (руською) мовою та спілкування зі світовими провідниками переважно латинською та польською мовами, – а створення нового південно-східного наріччя, що надовго визначить генеральну мовну дорогу українців. Визвольна війна 1648–1657 рр. лише устabilьнила процес формування південно-східного говору, що зумовлено новопосталою хвилею міграцій у зворотному напрямку – на північ і захід.

Як спостеріг Юрій Шевельов, події 1569–1575 рр. (Люблінська унія Литви з Польщею, визнання Польською державою 1570 року козацтва як військового формування та соціальної групи, розвиток книгодрукування) створили передумови для зміни історично-культурного тла, а отже, виникнення середньоукраїнської доби (від середини XVI до перших років XVIII ст.) [Шевельов 2002, с. 491]. Характерна ознака середньоукраїнського

періоду – численні світські документи з різноманітних урядових канцелярій – від королівської до сільських, де «жодна традиція чи модель церковнослов'янської мови [...] не витримується», себто «канцелярська мова, називана тоді руською, явно відрізнялася від церковнослов'янської у своїй основі (принаймні щодо намірів) мови церковних книг, особливо після поширення Євтимієвої реформи. Лише поява реформаційного руху наприкінці періоду вможливила спроби досягти якогось компромісу між обома варіантами (наприклад, Пересопницька Євангелія 1561 р.)». Ця мова була сповна придатна виконувати державницькі функції, позаяк «насичена готовими формулами у фразеології, словництві та навіть деяких варіантах написання» [Шевельов 2002, с. 501–502].

У XVII-XVIII ст. на передній план виведено українця-козака як новий суспільний стан – головного суб'єкта новоствореної держави Гетьманщина (1648–1764 рр.) – носія староукраїнської (руської) мови. Відтак: «Із формуванням гетьманської держави українська мова стала в ній офіційною, й діловодство урядових та полкових установ налічує тисячі документів. Так само українською мовою вели свої записи органи міського самоврядування та суди...» [Шевельов 2002, с. 735]. Врешті, у документах гетьманських канцелярій староукраїнська (руська) мова посіла місце чинника творення Козацької держави у прямому та опосередкованому значенні: від угод Богдана Хмельницького до політичних трактатів Пилипа Орлика мовне питання має свій яскравий національно-політичний вияв.

Назагал головний негативний вислід Люблінської унії – це виділення шляхти з загальної маси населення і піднесення її за рахунок інших станів. Здобувши привілейоване становище і пізнавши приваби влади, західноруська шляхта почала прагнути повної рівноправності з польською шляхтою, а отже, повної асиміляції з нею, чого без уневажнення української мови зробити було неможливо. Таким способом на українських землях у складі Польської держави почала утверджуватися українсько-польська двомовність, що стала

містком до відступницького ополячення українців. Як зауважив Я. Радевич Винницький, носіями двомовності, звісно, що були українці [Радевич-Винницький 11, с. 359].

Із кінця XVI ст. все частішають випадки складання місцевою (не прийшлою польською) шляхтою заповітів польською мовою, які, однак, до місцевих книг уписувалися й видавалися на руки зацікавленій особі, відповідно до Статуту, староукраїнською (руською) мовою, а ставити підпис під документами, незалежно від мови їх написання, по-польськи – стало вже нормою. Все частіше до актових книг писарі вписували заповіти польською мовою.

Про поступове входження польської мови у життя прилучених воєводств свідчить і володіння польською мовою писарів українського походження, що працювали в брацлавській гродській та земській канцеляріях .

2.3. Особливості правового статусу української мови в Австро-Угорщині

Із зародженням нації зароджується також право будь-якого народу на вживання рідної мови у всіх сферах громадського життя. Це право регулюється державними законами, які визначають офіційний статус мови. У законодавстві Австро-Угорщини утворилася певна термінологія, а також мало місце «право мови» кожної нації.

Як зазначає В. Я. Марковський, мова титульної нації в австрійському законодавстві, це – «мова державних законів, автентичного тексту законів»; «краєва мова» або «вживана в краю» – це мова національних меншин імперії; мова «урядова», «мова внутрішнього користування», «мова зовнішнього користування», «рідна мова», «матірня мова» – всі ці поняття мали різний політико-правовий зміст у нормативно-правових актах даної держави [Марковський 10, с. 49].

Активна боротьба за захист і розширення прав української мови розпочалася під час революції 1848 р. У «Петиції зібрання львівських русинів під проводом Головної Руської Ради до цісаря» від 17 квітня 1848 р. було висловлено пропозицію щодо необхідності захисту мовних прав українців для ширшого використання української мови в суспільно-громадському житті краю.

Завдяки цьому австрійським урядом 29.06.1850 р. було ухвалено «Краєву Конституцію» для Галичини із «Краєвою виборчою ординацією». Ми поділяємо думку В. Я. Марковського про важливість оприлюднення тези у ст. 4 розділу I «Про Край» Краєвої Конституції, подібної до виголошеної у ст. 5 Австрійської конституції, а саме: «народи русинський, польський та інші етноси користуються рівними правами, і кожна нація (етнос) має непорушне право плекати свою мову, свою народність, свою культуру» [Гловацький 2003, с. 54]. Австрійське законодавство, таким чином, визнавало існування руського народу зі своєю мовою, проголошуючи рівноправність українського та польського народів. Українська і польська мови одержали статус «краєвих мов» у 1850 році.

Починаючи з 1849 р., в австрійських конституційних актах формально пропагувалася рівність усіх народів, а також право кожного з них вільно розвивати свою мову і культуру, насправді ситуація була не настільки оптимістичною.

Галицьким українцям це гарантувало певну національну рівність із поляками, які довгий час не визнавали українців рівноправним народом, відкидаючи навіть думку про самостійний розвиток української мови

Як ми бачимо, українська мова зазнавала утисків також на західноукраїнських землях, які тоді входили до складу Австро-Угорської імперії. Так, австрійський уряд здійснив спробу замінити в українській мові кирилицю на латиницю. Утім, ця спроба була невдалою. Що стосується

середньої освіти, юриспруденції, то вони тут не були українськими й провадилася переважно польською мовою.

2.4. Мовна політика на теренах України у XX ст.

2.4.1. Правове регулювання державної мовної політики України у I половині XX століття.

У науковій думці сьогодні представлено кілька періодизацій історії розвитку української мови та мовної політики у XX столітті. Відомою є періодизація мовної політики першої половини XX ст - від 1900 рр. до 1941 року, яку наводить Ю. Шевельов [Шевельов 87].

Розглянемо більш детально окремі етапи цієї періодизації:

1) на межі століть – коло 1900 року (на межі XIX-XX ст.). У цей час адміністративно-територіально Україна поділена між трьома державами: Росією, Австрією та Угорщиною (Австро-Угорщиною), які мали своє законодавство.

Цей період на українських землях у складі Російської імперії характеризується забороною книгодрукування, театральних вистав і прилюдних читань українською мовою, імпорту українських книжок, викладання будь-яких шкільних дисциплін українською. Ключовими для мовної політики того періоду були 2 правові акти: циркуляр міністра внутрішніх справ імперії П. Валуєва 1863 року та Емський указ 1876 року, які не були тоді оприлюднені.

2) перед Першою світовою війною та революцією – 1900–1916 рр.

У 1905 році Емський указ було скасовано. Проте в цей період, зазначає Ю. Шевельов, не було відкрито жодної української школи. Кільком приватним гімназіям дозволено було включити українську мову як

дисципліну до своєї програми за умови, що викладачі матимуть диплом з української мови, хоча урядовим чиновникам було відомо, що таких дипломів в Російській імперії не існує [Шевельов 87, с. 29];

3) Доба визвольних змагань – 1917–1920.

Незважаючи на драматичні умови цього періоду, кількаразову зміну влади, Ю. Шевельов зазначає, що «статус української мови за критичні 1917-1921 роки змінився разюче, а багато в чому вирішально, порівняно з попередніми десятиріччями. Майже через двісті років перерви українська мова стає мовою законодавства, адміністрування, армії і публічних заходів» [Шевельов 1987, с. 89-90]. Однак нестабільний стан Української держави не дав можливості утвердитися українській мові як мові ділового спілкування, оскільки в адмініструванні панувала російська мова [Шевельов 1987, с.89-90].

Важливий етап у формуванні державної мовної політики, як зазначає Ж. Шевчук, пов'язаний з діяльністю Центральної ради, яка «в умовах жорсткого і практично необмеженого зовнішнього тиску, внутрішніх негараздів послідовно взяла курс на розбудову незалежної Української держави» [Шевчук 2006, с. 32]. Уже в 1917 році вчені і практики видали й перевидали низку книг і брошур з мовних питань. Це, зокрема, «Вчимося рідної мови (нариси про мову вкраїнську)», «Український правник, його історія і закони», «Орфографічний словник. Порадник української мови», «Граматика української мови» тощо. Основні правові напрями в галузі гуманітарної політики Центральна рада визначила у відозві «До українського народу» від 22 березня 1917 року [Відозва 1917]. У цьому історичному документі невідкладним завданням було відродження української мови. .

У січні 1919 року Директорія видала закон про державну українську мову в Українській Народній Республіці та про обов'язкове введення української мови у внутрішньому діловодстві Української академії наук. Ж. Шевчук зазначає, що результати українізації, досягнуті за доби

національно-визвольних змагань, були настільки значними, що навіть режим Денікіна після захоплення більшої частини України в 1919 році не наважився повернутися до практики попередніх обмежень української мови, хоча Ю. Шевельов, навпаки, указує на придушення Денікіним українського культурного життя, мови та політичних спроб побудови незалежної держави [Шевчук 2006, с. 89]. На жаль, національно свідомі сили в той час через брак політичного досвіду, надзвичайну складність політичної ситуації не становили монолітного табору, не мали чіткої програми дій, і тому не змогли сформувати демократичний уряд для побудови Української держави [Шевчук 2006, с. 40–41].

У квітні 1917 р. російський Тимчасовий уряд видав розпорядок про школи в Україні: у початкових школах дозволялося навчання українською мовою, а російська ставала обов'язковим предметом з другого класу; у 76 вчительських семінаріях запроваджувалися курси української мови, літератури, історії та права, у вищих школах засновувалися кафедри української мови, літератури, історії й права.

У серпні 1917 року затверджено законопроект про відкриття двох державних українських гімназій. Загальна кількість гімназій на Україні доходила тоді до 800, на кінець 1918 року їх було 828.

У російських гімназіях запроваджено курси української мови, літератури, історії й географії. 17 січня 1918 року було схвалило до обов'язкового вжитку на всій Україні правописний кодекс «Головніші правила українського правопису», а 24 березня 1918 року Центральна рада ухвалила закон про запровадження української мови в банківській і торговій сфері.

У січні 1919 року Директорія видала закон про державну українську мову в Українській Народній Республіці та про обов'язкове введення української мови у внутрішньому діловодстві Української академії наук [Шевельов 1987, с.37].

1918–1923 рр. – в ЗУНР вперше було закріплено правовий режим української мови як єдиної державної мови.

Рішенням Державного секретаріату ЗУНР від 10 листопада 1918 р. передбачалося, що всі закони, урядові акти та інші нормативно-правові акти, які мають загальнодержавне значення, слід публікувати чотирма мовами – українською, польською, єврейською і німецькою (але через важке військово-політичне становище в ЗУНР, ці норми не були застосовані).

Нормативні акти публікувалися у вісниках законів виключно українською мовою. Законом УНР «Про тимчасову організацію судів і судової влади» від 21 листопада 1918 року запроваджувалося судочинство українською мовою.

У ЗУНР мовну ситуацію в органах виконавчої влади регулював Закон Української Національної Ради від 15 лютого 1919 р. «Про вживання мови у внутрішньому і зовнішньому урядуванні державних влад...», який закріплював за українською мовою режим державної мови ЗУНР, мовою діловодства та листування органів самоврядування визначалася державна українська мова. Водночас, національні меншини могли користуватися своєю рідною мовою.

Отже, у 1917-1920 рр., у короткий період зародження й побудови України (УНР, ЗУНР) мовна політика була однією з державотворчих засад;

4) 1918-1924 рр. - Радянська Україна до українізації. У цей період дотримувалася юридична рівність російської та української мов; було видано низку декретів на підтримку української мови як мови навчання та шкільного предмета, у кіно, на державній службі. Однак у цілому Ю. Шевельов характеризує мовну політику в Радянській Україні негативно. Зокрема, дослідник зазначає, що «становище української преси... правдиво віддзеркалює ставлення до української мови на радянській Україні: її до певної міри терпіли, але не більше» [Шевельов 1987, с. 118].

Практичним кроком у напрямі українізації стало створення правового поля мовної політики шляхом прийняття, зокрема, таких документів: декрет Всеукраїнського центрального виконавчого комітету «Про застосування в усіх закладах української мови нарівні з великоросійською» від 21 лютого 1920 року; декрет Ради народних комісарів УСРР від 21 вересня 1920 року про запровадження української мови як предмета у школах і впровадження її до вживання в державних закладах та установах; декрет Ради народних 82 комісарів УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховальних і культурно-освітніх установ» від 27 липня 1923 року; декрет ВУЦВК та РНК УСРР від 1 серпня 1923 року «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови».

5) 1925-1932 рр. – доба українізації. У цей час прийнято низку нормативних актів, спрямованих на посилення позицій української мови в державному апараті, книгодрукуванні, цілковитий перехід урядових чиновників на українську мову.

Успішно проводилася українізація початкових 77 шкіл (у 1922 році їх було 6105, то у 1925 їх стало 10 774, а на 1930 - 14 430), виходять численні підручники й посібники української мови, надруковано два українсько-російські словники і чотири російсько-українські, перевидано «Словарь української мови» Б. Грінченка, у 1921 року запрацював Інститут української наукової мови, у 1928 році затверджено Український правопис.

Однак Ю. Шевельов зауважує, що «українізація була процесом двобічним. Рівнобіжно до заходів, спрямованих на поширення української мови, робилося зусилля знизити українську культуру, а з нею й мову. У великих містах тавро на українській мові не зникло, а, навпаки, виросло до нових розмірів. Освічені верстви вдавалися до української мови прилюдно, коли це вимагалось, а не, сказати б, «природно». Ті, що не хотіли ризикувати, складали іспити, але користувалися українською мовою тільки в межах офіційних вимог» [Шевельов 1987, с. 152-153].

Однак процес українізації тривав недовго й на межі 20–30-х років почав згортатися (а фактично – знищуватися). Як зазначає Ю. Шаповал, «поступово кампанія цькування української інтелігенції переростає у терор проти неї. З 1930 року, навесні якого відбувся процес «СВУ» (уже на цьому процесі були обвинувачені співробітники ВУАН, а також Інституту української наукової мови – ІУНМ, комісії «Словника живої мови»), можна говорити про ще офіційно недекларований, але цілком зрозумілий поворот у політиці «українізації». Влада починає вбачати у її прибічниках “п’яту колону”» [Шаповал 2003].

б) 1933-1941 рр. - Україна за Постишева і Хрущова. Незважаючи на те що офіційно політика українізації не була скасована, «на ділі розгортання українізації цілковито зламано. ...всі її провідні кадри в Наркомосі й на курсах українізації були виарештувані і або заслани в табори, або розстріляні» [Шевельов 1987, с. 173], а «згубні наслідки політики Постишева виявилися... не в забороні української мови чи формальному припиненні українізації, а в майже тотальному розгромі українських кадрів» [Шевельов 1987, с. 174].

Запроваджена Й. Сталіним політика антиукраїнського терору в боротьбі проти «місцевого націоналізму як головної небезпеки для існування Радянського Союзу» призвела до того, що «запровадження української мови як засобу щоденного спілкування по містах зведено нанівець. Російська мова знов повністю перейняла на себе цю функцію» [Шевельов 1987, с. 177].

У 1938 році прийнято постанову Раднаркому про обов'язкове викладання російської мови у всіх неросійських школах, починаючи з другого класу від чотирьох до п'яти годин тижнево [Шевельов 1987, с. 177]. Іде на спад видання книжок і газет українською мовою. Через звуження її комунікативних функцій підривалася роль української мови в житті суспільства.

Щодо української мови, то вона була реформована «зсередини», коли за вказівками партії слова російського та іншомовного походження

вмонтовувалися у мови радянських народів саме в російських формах [Івахів 2009, с. 69]. Г. Вусик характеризує період 1930–1950 рр. у мовній ситуації в Українській РСР як «русифікацію, відступ від політики коренізації, що згодом переростає у відкриту боротьбу з національними меншинами, ліквідація тих позитивних наслідків, які були здобуті в сфері національно-державного та національно-культурного будівництва» [Вусик 2005, с. 8].

2.4.2. Русифікаційна мовна політика Радянського Союзу

У другій половині 50–80-х рр. партійне керівництво СРСР продовжувало русифікаційні заходи у сфері дошкільної, середньої, середньої спеціальної та вищої освіти, які призвели до негативних наслідків у мовній ситуації в Україні в досліджуваний період; акцент у сфері русифікації освіти було зроблено на встановленні на законодавчому рівні принципу добровільності у виборі мови навчання, що призвело до різкого скорочення українських шкіл та кількості учнів, які в них навчалися [Шевчук 2001, с. 16].

1961 року набув чинності «Український правопис» 1960–1961 років (4-та редакція), де українські правила було наближено до «Правил російської орфографії та пунктуації»), що вийшли друком 1956 року. У результаті в словниковий склад та фонетику було штучно впроваджено чимало невластивих українській мові слів і термінів, лексичних і навіть граматичних елементів російського походження. Зокрема, загальнопоширеним правилом було (і нерідко лишається сьогодні) вживати «тираж» замість «наклад», «у якості» замість «як», «підписка» замість «передплата», «чоловік» замість «осіб», «точка зору» замість «погляд» або «кут зору», «виключно» замість «винятково» і т. д. ... Натомість використання власне українських слів у друкованих виданнях та засобах масової інформації оцінювалося негативно, як таке, що може призвести до відриву української мови від російської» [Тєвікова 2017, с. 311–312].

Конституцією СРСР від 1977 року у ст. 36 проголошувалося, що громадяни повинні виховуватися в дусі радянського патріотизму та соціалістичного інтернаціоналізму. Здійснення рівних прав громадян СРСР, які належать до різних рас і національностей, забезпечується «можливістю використовувати рідну мову і мови інших народів СРСР» [Конституція 1977].

Отже, задля здійснення рівних прав забезпечується лише «можливість» використання рідної мови. Це означає, що ніяких гарантій щодо самого використання рідної мови в широкому вжитку бути не може. Ця норма Конституції лише підтвердила й поглибила тенденцію розширення російськомовного простору, яка спостерігалася в 50–60 рр. у сферах книговидання, друкованих періодичних видань, освіти.

Напрямок на русифікацію було продовжено постановою Ради міністрів Української РСР «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР» 1978 року, у якій, зокрема, передбачалося вжиття заходів до повного забезпечення загальноосвітніх шкіл, особливо сільських, а також інших навчальних закладів висококваліфікованими викладачами російської мови і літератури, зміцнення кафедр російської мови вищих навчальних закладів кваліфікованими науковопедагогічними кадрами; збільшення прийому молоді за направленнями союзних республік в університети і педагогічні інститути РРФСР, Української РСР і Білоруської РСР на навчання зі спеціальності «російська мова і література»» [Про заходи 1978].

У 1983 році постановою колегії Міністерства освіти УРСР «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в освітніх школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР» [Додаткові заходи 1983] (постанову було прийнято з грифом «Не для преси. Тільки для службового користування») було продовжено заходи з русифікації, передбачені постановою 1978 року, а саме такі: починаючи з 1984 року при

навчанні російської мови й літератури в школах і педучилищах з неросійською мовою навчання ділити класи та групи, у яких більше ніж 25 учнів, на дві підгрупи; упродовж 1984–1985 років створити в кожному місті й районі, де існує національний склад учнів, школу (класи) з поглибленим вивченням російської мови тощо.

2.5. Нормативно-правова основа державної мовної політики України часів незалежності

Статус державної українській мові було встановлено Законом УРСР «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР», який було ухвалено 27 жовтня 1989 року Верховною Радою УРСР. Формулювання статті 73 Конституції УРСР (зі змінами, внесеними згідно із законами № 8303-11 від 27.10.1989 р. та № 2480-12 від 19.06.1992 р.) було викладене в такій редакції: «Державною мовою Української Радянської ячсмитСоціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР. У роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватися поряд з державною мовою і інші національні мови. Українська РСР виявляє державну турботу про вільний розвиток і вживання усіх національних мов, якими користується населення республіки. Порядок застосування української та інших мов в Українській РСР визначається законом» [Про зміни 1989].

1-ий етап — 1989-1996 роки (ухвалено Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР»).

Уже 28 жовтня 1989 року (наступного дня після прийняття змін до Конституції УРСР) було ухвалено Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» [Про мови 19], який набув чинності 1 січня 1990 року. Отже, ухвалення цього закону вважаємо початком першого етапу мовної політики України періоду незалежності. У преамбулі Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» зазначено, що «Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності» [Про мови 19].

У статті 2 цього Закону вказується, що «республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють усім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею». А ст. 4 регламентує, що «мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови».

Утім, як зазначає М. Стріха, у цьому законі не передбачається ніяких санкцій щодо порушників закону про мови, а нечіткість окремих положень закону може спричиняти його порушення». [Стріха 2000].

Згодом деякі положення закону «Про мови в Українській РСР» було більш дубльовано іншими законодавчими та підзаконними актами України: «Про освіту», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про рекламу», «Про видавничу справу», «Про місцеве самоврядування в Україні».

Незважаючи на недосконалість цього закону слід констатувати, що він дав поштовх для відновлення використання української мови в мовному просторі України, що було на найвищому юридичному рівні закріплено Конституцією України 1996 року.

Погоджуємося з позицією С. Савойської, яка вважає ухвалення Конституції України (1996 р.) початком другого етапу в розвитку мовної

ситуації в Україні (1997 р. – поч. XXI ст.), який «відзначався конкретними заходами, спрямованими на законодавче закріплення нових явищ у мовному житті країни, на зміцнення позицій державної мови й розширення її соціального функціонування» [Савойська 2007, с. 12].

У цей період було запроваджено низку державних заходів, зокрема, затверджено програму впровадження Закону «Про мови в Українській РСР», у якій визначалися основні організаційні заходи впровадження української мови в навчальний процес вищої школи України й передбачено, зокрема, «розробку графіка переведення вищих навчальних закладів на викладання українською мовою, упровадження обов'язкового складання вступних іспитів українською мовою, створення у вузах кафедр української мови, літератури і культури, забезпечення навчальних закладів комп'ютерною технікою, навчальними, ігровими та іншими програмними засобами з українським алфавітом» [Савойська 2007, с. 14-15].

2-й етап – 1996–2003 рр. (до ухвалення Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»).

У березні 2003 року у Верховній Раді Україн відбулися парламентські слухання «Про функціонування української мови в Україні», за результатами яких Верховна Рада України Постановою від 22.05.2003 р. № 886 схвалила Рекомендації парламентських слухань «Про функціонування української мови в Україні». У цьому документі зазначено, що на дванадцятому році незалежності українська мова в Україні ще не набула належного поширення у всіх сферах суспільного життя як державна [Рекомендації 2003].

Необачним і передчасним кроком у таких умовах ухвалення Верховною Радою України 15 травня 2003 року Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [Про ратифікацію 2003], що суттєво вплинуло на формування мовної політики в Україні в подальшому (Хартія набула чинності для України у 2006 році, хоча перша ратифікація відбулася в 1999 році, але закон було визнано неконституційним).

3-й етап 2003–2012 рр. (до прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики»).

Загалом період 2003–2012 рр. (з року ратифікації Хартії та перемоги на парламентських виборах Партії регіонів з відверто проросійською позицією до ухвалення так званого закону Кивалова-Колесниченка) відзначився боротьбою з перемінним успіхом за українську мову. Хартія фактично стала сигналом для надання статусу офіційної російській мові в Україні, особливо у східних областях.

Т. Марусик зазначає, що «останнє десятиліття (2005–2015 рр.) характеризується, з одного боку, спробами втілити, в основному, паперові декларації у життя, наповнити реальним змістом термін «державна мова»... З іншого боку, частина політикуму докладала величезних зусиль, щоб не допустити до цього» [Марусик 2015].

Піонером регіональної мовнополітичної творчості після набрання чинності Хартією стала Харківська міська рада, яка першою 6 березня 2006 року ухвалила рішення щодо надання російській мові статусу регіональної в Харкові.

У цих умовах у 2006 році Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права розробила проєкт Концепції державної мовної політики в Україні та проєкт Закону України «Про внесення змін до закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», яку Президент України В. Ющенко спрямував Кабінету Міністрів України для подальшого опрацювання. Однак ні проєкт Концепції, ні проєкт закону так і не були доопрацьовані, і лише через 4 роки Концепція була схвалена указом Президента України.

4-й етап – 2012–2019 рр. (до прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»).

Наступним етапом мовної політики незалежної України можна вважати період 2012–2019 рр., тобто між двома законами – «Про засади державної

мовної політики» 2012 року [Про засади 2013] та «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 року [Про забезпечення 2019].

Як зазначає Ю. С. Макарець, «за президентства В. Януковича (2010–2014) відбувся перехід від несміливих спроб українізації до офіційного закріплення двомовності» [Макарець 2019, с. 56]. Будь-яка державна підтримка української мови фактично була припинена. У Законі України «Про державний бюджет України на 2011 рік» витрати на «забезпечення розвитку та застосування української мови» були скорочені майже в 4 рази, а з наступного року ця стаття взагалі зникла з бюджету. Натомість у бюджеті на 2013 р. у понад 10 разів були збільшені витрати на «заходи з реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин».

Вищевказаний закон став русифікаційним знаряддям реального впровадження офіційної двомовності, витіснення української мови з найважливіших сфер суспільного життя та звуження простору її використання в освіті, культурі, науці» [Інформаційно-аналітичні матеріали 2015]. За неможливості прийняття концептуально нового мовного закону в Україні проводиться секторальна мовна політика та ухвалюються закони, спрямовані на збільшення українськомовного простору:

1. у 2016 році – «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій)», яким впроваджені квоти на частину україномовного аудіовізуального продукту державною мовою, зокрема, телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення повинні забезпечувати частку пісень державною мовою в обсязі не менше 35 % загального обсягу пісень, поширених протягом доби, і не менше 60 % добового обсягу ведення передач [Про внесення змін 2016];

2. 2017 рік – «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації», який запроваджує мовні квоти на телебаченні [447];

3. 2017 рік – закон «Про освіту», ст. 7 якого запроваджує для національних меншин (крім корінних народів) обов'язкове навчання українською мовою починаючи із середніх класів школи.

4. У 2018 році Конституційний Суд України визнав неконституційним Закон України «Про засади державної мовної політики» [Рішення 2018]. Таким чином, 2016–2018 рр. були юридичною та фактичною підготовкою до нового етапу мовної політики України, що бере відлік від ухвалення у 2019 році закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який відповідно до Конституції України закріплює державний статус української мови, а також визначає публічні сфери, у яких її вживання є обов'язковим.

5-й етап — сучасний 2019 р. Прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Цим законом уперше в Україні встановлено юридичну відповідальність за порушення його вимог, запроваджено посаду Уповноваженого із захисту державної мови, Національну комісію зі стандартів державної мови, вимогу підтвердження рівня володіння державною мовою для певних категорій посад.

Зауважимо, що 5-й етап в історії мовної політики незалежної України не виділявся науковцями, є новим і сьогодні лише починає досліджуватися. Варто звернути увагу на те, що весь час незалежності України слабким місцем державної мовної політики було її організаційне забезпечення. Протягом цього періоду мовна політика входила до відання різноманітних державних органів і структурних підрозділів: департамент зі здійснення мовної політики при Державному комітеті України у справах національностей та міграції (1997 рік); Рада з питань мовної політики при Президентові України (1997 рік); науково-експертна рада з питань контролю

за дотриманням норм української мови при Кабінеті Міністрів України (1997 рік); Міністерство культури і мистецтв України (2001 рік); сектор моніторингу мовної політики, національної політики і релігій Управління гуманітарного розвитку департаменту внутрішньої політики Секретаріату Кабінету Міністрів України (2000 рік); ; Міністерство культури і туризму України як головний (провідний) орган у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної мовної політики (з 2005 року, тепер Міністерство культури та інформаційної політики України, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної мовної політики); Національна рада з питань культури і духовності (2006 рік). Однак усі ці органи та структури були слабкими, створювалися на короткий час, суттєво не впливали на формування мовної політики, яка більшою мірою залежала від владних політичних кіл, ніж від організаційно-правового забезпечення.

РОЗДІЛ 3

ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У ЮРИДИЧНІЙ СФЕРІ

3.1. Мова офіційного оприлюднення нормативно-правових актів в Україні

Щодо практики України у врегулюванні мови оприлюднення нормативно-правових актів, то можемо констатувати, що це питання врегульовано було на законодавчому рівні лише у квітні 2019 року.

Про мову оприлюднення нормативно-правових актів згадувалося виключно в Указі Президента «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності», від 10 червня 1997 року № 503/97. Згідно з пунктом першим Указу Президента «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності», закони України, інші акти Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України підлягають оприлюдненню державною мовою. Поза увагою вказаним актом було залишено мову оприлюднення нормативно-правових актів центральних та інших органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Міністерства, центральні та інші органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування оприлюднюють нормативно-правові акти відповідно до порядку, встановленого Законом України «Про доступ до публічної інформації» [Закон України «Про доступ, е-ресурс]. Однак у вказаному Законі немає норми щодо мови доступу до інформації, в тому числі до мови текстів оприлюднених нормативно-правових актів.

Така ситуація вирішилася з прийняттям Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яким

врегульовано застосування державної мови в нормативно-правових актах, діловодстві та документообігу. Відповідно до статті 13, мовою нормативно-правових актів та актів індивідуальної дії, діловодства й документообігу органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування є державна мова. Нормативно-правові акти й акти індивідуальної дії органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування оприлюднюються державною мовою в порядку, визначеному законом [Про забезпечення функціонування 2019, е-ресурс].

Окрім того, надання копій нормативно-правових актів на звернення громадян здійснюється державною мовою згідно з пунктом восьмим статті 13 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який встановлює, що відповіді на звернення фізичних і юридичних осіб до органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств установ та організацій державної та комунальної форм власності надаються державною мовою, якщо інше не встановлено законом. **Отже, мовою оприлюднення нормативно-правових актів в Україні є виключно державна мова – українська мова.**

Підсумовуючи наведені позиції та норми права, можна з упевненістю констатувати, що норма про мову офіційного оприлюднення нормативно-правових актів повинна бути закріплена на законодавчому рівні. У державах з однією державною мовою офіційне оприлюднення нормативно-правових актів здійснюється виключно державною мовою. Офіційне оприлюднення декількома мовами здійснюється у країнах в яких є декілька державних мов. У такому випадку нормативно-правові акти оприлюднюються усіма державними мовами, а їх тексти вважаються автентичними та мають однакове юридичне значення.

3.2. Лінгвістика як методологія юриспруденції

Лінгвістика, або мовознавство, як наука про мову має стародавні витoki, такі, як філософія, логіка, математика. Її предметом є людські способи виразу думки, універсальний комунікативний засіб, що виконує пізнавальну, номінативну, естетичну, емоційно-експресивну, апеляційну, сугестивну і магічну функції.

Лінгвістика як система знань про мову та її особливості може не лише «виділяти» для використання юристами певні мовні правила, закономірності, методи, але й вводити в сферу юриспруденції лінгвістичні знання, добути генеративною, когнітивною філософською лінгвістикою. Звичайно, залишається лінгвістичний аналіз тексту як метод пізнання мовно-розумової діяльності з метою виявлення структурно-сислової єдності, комунікативної спрямованості, інтерпретації мовних засобів, вираження смислу, виділення в ньому і характеристика різнорівневих мовних одиниць – фонетичних, лексичних, граматичних та ін.

На сьогодні юристи монополізували лінгвістичну методологію, аналіз за допомогою лінгвістичних методів. Практикуються й певні види лінгвістичних експертиз, які доручаються фахівцям-лінгвістам.

Предмет лінгвістичної експертизи – фактичні дані, які встановлюються за допомогою спеціальних лінгвістичних знань і є суттєвими для вирішення конкретного питання, судового розгляду. Допомога експерта-лінгвіста може знадобитися при встановленні обставин щодо приниження честі, гідності та ділової репутації; встановленні обставин щодо порушення авторських прав (плагіат); для визначення смислового змісту текстового документа; для виявлення завуальованої інформації в усних розмовах і письмових текстах; при встановленні обставин, пов'язаних з загрозою або вимаганням та у багатьох інших ситуаціях, де потрібні спеціалізовані знання лінгвіста.

Лінгвістична експертиза писемного мовлення поділяється на авторознавчу та семантико-текстуальну експертизу.

Авторознавча експертиза це ідентифікація автора тексту. Має за мету ототожнити особу автора тексту, визначити: умови складання тексту, факт викривлення ознак письмової мови, місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа.

Семантикотекстуальна експертиза встановлює зміст понять, лексичне значення слів або словосполучень, їх стилістичне забарвлення, смислове навантаження, характер інформації тощо.

Особливої уваги заслуговують пропозиції деяких українських науковців щодо системи поділу лінгвістичного аналізу саме нормативно-правового тексту. Наприклад, О. Ф. Юрчук виокремлює такі аспекти експертизи законодавчого тексту: *а) логіко-лінгвістичний* – аналіз правничої термінології, застосованої в нормативному акті, граматичної будови мовлення законодавця, чинників, що можуть негативно впливати на точність визначень; *б) юридико-технічний* – аналіз техніки побудови спеціального тексту; *в) семіотичний* – аналіз тексту права як знакової системи [Юрчук, е-ресурс].

Невідповідність тексту законопроекту правилам юридичної техніки, принципам права, правовим аксіомам, неповнота правової норми, вихід за межі предмета регулювання, дублювання правового регулювання – тобто нехтування юридичним дискурсом, неправильне відтворення знань про сферу суспільних відносин у тексті законопроекту, утворюють групу **дискурсивних помилок**.

тощо об'єднуємо в групу **семантичних помилок** [Артикуца, е-ресурс].

Синтаксичні (невмотивована ускладненість синтаксичних конструкцій; розбіжності у формах однини і множини, відмінкових форм, амфіболія або двозначність тексту) та морфологічні помилки групуємо в категорію **граматичних помилок**.

тощо є помилками перекладу.

Науковці виділяють чотири види лінгвістичних експертиз законопроектів:

1) дискурсивна — невідповідність тексту законопроекту правилам юридичної техніки, принципам права, правовим аксіомам, неповнота правової норми, вихід за межі предмета регулювання, дублювання правового регулювання;

2) семантична — порушення лексичних норм: синоніміююї варіативність термінологічних одиниць у нормативному акті; тавтологічність; плеоназми; невідповідність стилю, надмірна кількість запозичень тощо;

3) граматична — порушення морфологічних та синтаксичних норм;

4) експертиза перекладу — неврахування відмінностей в екстралінгвістичних ситуаціях, пропуск релевантної інформації, порушення загальної, предметної, текстової логіки, неврахування імплікацій, спотворення авторської інтенції, свавільність, буквалізм, невдале формулювання, наявність декількох варіантів перекладу [Шаблій 2013].

Такий поділ дозволяє налаштувати зручний механізм роботи, розробити до кожного виду лінгвістичної експертизи спеціальні методичні рекомендації, обрати належних фахівців, адже для різних видів експертиз необхідна відповідна спеціалізація експертів: *для експертизи перекладу* — перекладачі з юридичного перекладу; *для семантичної* – філологи-україністи з юридичною освітою чи глибоким знанням теорії права; *для граматичної* – достатньо представників класичної філологічної освіти спеціальності "Українська мова і література", а *для дискурсивної* – фахівці з прикладної лінгвістики (юрислінгвісти, соціолінгвісти, лінгвокультурологи, фахівці з корпусної (прикладної) лінгвістики тощо) [Бугайко, е-ресурс].

До проходження судово-лінгвістичної експертизи найчастіше звертаються у кримінальному судочинстві та діяльності правоохоронних

органів при розкритті, розслідуванні і попередженні злочинів, скоєних за допомогою словесних діянь (наклеп, образа, збудження ненависті і ворожнечі, а також приниження людської гідності за ознаками приналежності до якої-небудь національної, релігійної або іншої соціальної групи, незаконне використання товарного знака, свідомо помилкова реклама, порушення авторських і суміжних прав, винахідницьких і патентних прав, незаконне розповсюдження в літературі порнографічних матеріалів тощо); у цивільному судочинстві судів загальної юрисдикції за позовами про захист честі, гідності, а також ділової репутації громадян, захист авторських і суміжних прав тощо.

У практиці розслідування та судового розгляду справ, широко використовуються лінгвістичні експертні дослідження, проведені мовознавцями у вищих учбових закладах відповідного профілю, у результаті яких надаються висновки щодо наявності пропаганди війни, насилля, закликів до повалення конституційного ладу, до зміни меж території країни тощо, тобто знов-таки не судові експерти вирішують питання, віднесені до компетенції судово-лінгвістичної експертизи, яка вважається криміналістичною.

Досить знаковими є оцінки становища здійснення лінгвістичних експертиз в Україні виконавців таких експертиз, наприклад Л.В. Ажнюк: "Сучасна практика проведення лінгвістичної експертизи є здебільшого стихійною, індивідуально-суб'єктивною, при цьому лінгвісти-експерти, насамперед працівники академічних установ, викладачі університетів, журналісти спираються, з одного боку, на свій професійний і життєвий досвід, з другого боку, – на певні знання зі сфери юриспруденції, отримувані переважно з детективних романів і ЗМІ" [Ажнюк 2016].

Можемо зробити висновок, що час впровадження лінгвістичної експертизи законодавства в Україні визрів давно, її актуальність стає

дедалі відчутною на тлі внутрішньо- та зовнішньополітичних подій у нашій державі.

3.3. Дотримання вимог мовного законодавства у судах України

3.3.1. Мова українського судочинства

У зв'язку з суттєвими змінами у мовному законодавстві, зокрема, визнанням Конституційним Судом України Закону України «Про засади державної мовної політики» неконституційним та прийняттям Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», питання мови судочинства потребує додаткового аналізу.

Судочинство належить до різновидів суспільної діяльності, в основу яких покладена міжособистісна комунікація [Іванський 2014, с. 175].

Конституція України, відповідні кодекси в залежності від форми судочинства (кримінальне, адміністративне, цивільне, господарське) та відповідні закони є основними нормативно-правовими актами, які врегульовують сферу мови судочинства. Основним Законом України закладено конституційні основи для використання української мови як мови судочинства та одночасно гарантовано рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою [Чванкін 2014, с. 13]

Крім Конституції та галузевих кодексів (ст. 29 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 9 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 10 Господарського процесуального кодексу України) мову судочинства, також регулює Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. У ст. 12 передбачено, що судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у

судовому процесі за мовною ознакою [Закон України «Про судоустрій», е-ресурс].

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» регулює застосування державної мови в судочинстві. Відповідно до статті 14 Закону в судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою. Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою в порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови. Однак Закон передбачає, що в судовому процесі може використовуватися інша мова, ніж державна, в порядку, визначеному процесуальними кодексами України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до статті 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

3.3.2. Роль перекладача у судовому процесі

Право на використання національної мови є невід'ємною частиною прав людини, які закріплено в Загальній Декларації прав людини (1948 р.). Відповідно до статті 10 Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова. Статтею 14 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначено, що судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, ніж державна, у порядку, визначеному процесуальними кодексами України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою. Учасники судового процесу, які не володіють або не достатньо

володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача.

Отже, перекладач залучається до участі у процесі у випадках коли особа, яка бере участь у справі не володіє або недостатньо володіє державною мовою. Інакше кажучи, участь перекладача у цивільному судочинстві визначає конституційну гарантію особи на право бути почутою незалежно від мови, якою вона спілкується, та використання громадянами в судовому процесі рідної мови, або мови, якою вони володіють.

У той же час аналіз положень правових кодексів України вказує на те, що забезпечення участі перекладача здійснюється судом в залежності від умови використання заінтересованою особою наданого їй права на ініціювання залучення перекладача (позивачем, відповідачем, третьою особою з самостійними вимогами на предмет спору, заявником, заінтересованою особою, боржником або їх представниками,) та наявності для цього передбачених законом підстав. Крім того, залучення перекладача може бути пов'язано з перекладом показань свідка, який у свою чергу може бути іноземцем, особою без громадянства, глухим, німим чи глухонімим або належати до меншин.

У випадку, коли суд бачить, що особа не володіє мовою судочинства, проте не заявляє клопотання про залучення перекладача, суд повинен в інтересах судочинства та захисту прав особи на свій розсуд допустити перекладача до процесу. Отже, суд має дві підстави для допуску перекладача: 1) за ініціативою учасника справи, яка передбачає подання клопотання про залучення перекладача; 2) за ініціативою суду.

У будь-якому випадку з вищезазначених підстав суд повинен постановити такий процесуальний документ, як ухвалу про допуск перекладача у процес. Окремо слід наголосити, що кодекс не дає нам чіткої

відповіді на питання, які вимоги і як саме визначається, хто буде перекладачем в судочинстві.

У звичайному розумінні одним з критеріїв визначення перекладача у процесі є вимога вільно володіти мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідно для усного чи письмового перекладу. Проте для вдалого перекладу, перекладачу необхідно знання юридичної термінології тієї галузі права, яку в даному випадку застосовують у судочинстві. Це може стосуватися цивільного, сімейного, земельного, трудового кримінального, адміністративного права тощо, а також рішень міжнародного комерційного арбітражу, які мають свою специфічну термінологію.

Враховуючі складність цивільно-процесуальної термінології – «провадження», «стадія», «стягувач», «боржник», «позов», «відзив», «ухвала», «заперечення», «клопотання», «треті особи» та інше, – яка застосовується під час здійснення правосуддя з цивільних справ, необхідно не лише точней переклад з точки зору лінгвістики потрібних термінів, але і розуміння перекладачем змісту перекладу та вміння донести їх як особі, яка не володіє мовою судочинства, так суду та учасникам судового процесу.

Враховуючи аналіз судової практики останніх років особа, яка потребує перекладача у процесі на завжди про це просить суд. Крім того, заздалегідь ніхто не знає, на якому саме рівні лінгвістичні знання перекладача. Питання неповного або неточного перекладу призводять до порушення прав учасника цивільного процесу. Проблеми неякісного перекладу матеріалів справи учасникам процесу, які не володіють достатніми спеціальними лінгвістичними знаннями, може призвести до сумних наслідків. Втім перекладач, у якого не вистачає достатніх знань мови, повинен відмовитись від участі у цивільному процесі. Наявність відповідного документа належної освіти перекладача не завжди є підтвердженням достатнього рівня знань у галузі спеціальної юридичної термінології, що використовується під час

розгляду справи. Враховуючи, що підготовка фахівця з лінгвістики залежить від багатьох факторів. Різні кваліфікаційні рівні підготовки та ступені знань іноземних мов.

На законодавчому рівні чітко не визначено, хто саме може бути перекладачем, та в якій спосіб підтверджено кваліфікаційний рівень таких осіб., оскільки законодавець не визначив алгоритм перевірки рівня знання мови перекладача для оцінювання можливості здійснювати ним належний переклад при розгляді суті справи.

Сьогодні перед судочинством стоять нагальні питання ролі перекладача в судовому процесі, і для цього потрібно законодавчо чітко визначити вимоги до професійного профілю перекладача документів у процесах юридичної комунікації; розробити механізми та методи перевірки кваліфікації перекладача; переглянути норми відшкодування витрат та виплат винагороди для перекладачів, що залучаються безоплатно.

3.3.3. Мовні проблеми судочинства Хмельниччини

Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови було здійснено вибірковий огляд судових рішень (постанови, ухвали, вироби) в Єдиному державному реєстрі судових рішень [Аналітичний огляд, е-ресурс]. Встановлено, що загалом суди дотримуються вимог законодавства та ухвалюють і оприлюднюють рішення державною мовою. Разом з тим у 2020 році мала місце низка випадків, коли судовий розгляд і винесення рішень здійснювалися іншою мовою, ніж державна, а саме російською Сватівським районним судом Луганської області (суддя О.Попова), Харківським апеляційним судом (доповідач О.Грошева), Запорізьким апеляційним судом[.

У резолютивній частині суди посилалися на Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року, який був чинним на час виникнення обставин, що стосувалися суті справи. Однак навіть

Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року не передбачав можливості складення слідчих і судових документів іншою мовою, ніж державна.

Уповноважений із захисту державної мови звернувся з листом до Державної судової адміністрації України з проханням забезпечити інформування працівників апаратів судів, а також суддів місцевих та апеляційних судів щодо вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», зокрема статті 14 цього Закону щодо застосування державної мови у судочинстві.

Варто зазначити, що з 16 липня 2022 року набуває чинності стаття 188 Кодексу України про адміністративні правопорушення, якою передбачено відповідальність за порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», у тому числі в судочинстві та діловодстві в судах України, що тягне за собою накладення штрафу від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 3400 грн до 6800 грн) або попередження, якщо порушення вчинено вперше.

Щодо мовної ситуації в судах Хмельниччини, маємо сказати, що проблем з уживанням української мови як державної немає. Суди ще на початку двотисячних повністю перейшли на державну мову.

Хмельницькі органи досудового розслідування, прокуратура та суд залишаються наодинці із проблемою пошуку перекладача та знаходять альтернативні рішення — від залучення вчителів школи — до проведення комунікації з бюро перекладів. Недоліком цього є те, що пошук перекладачів займає чимало часу, що так само створює умови для необґрунтованого затягування строків досудового розслідування та суду. Додаткові складнощі створюють низькі суми відшкодування з бюджету за надання таких послуг, оскільки не всі перекладачі погоджуються працювати за встановлену державою винагороду.

Підсумовуючи, слід зазначити, що діючі правові кодекси України чітко не визначають, якого рівня лінгвістичними знаннями повинен володіти перекладач для здійснення чіткого перекладу. Вважаємо, що це залежить від наявності у перекладача документа, що підтверджує його лінгвістичні знання, чи перекладацьку кваліфікацію, наявність диплома по вищу освіту, або свідоцтво про здачу відповідного кваліфікаційно-атестаційного іспиту. Отже, на законодавчому рівні потрібно виробити більш чіткі критерії стосовно документів, якими підтверджуються спеціальні лінгвістичні знання перекладача у судочинстві.

ВИСНОВКИ

У сучасному суспільстві набуває вагомої ваги роль мови й мовної політики в процесах націє- та державотворення. Основними аспектами вивчення державної мовної політики є такі: мова як консолідуючий чинник нації й держави, нормативно-правове регулювання державної мовної політики, мовні ситуації, мовні права національних меншин і корінних народів, інтегративна роль мови в нових політичних спільнотах.

В юриспруденції мова виступає засобом отримання і використання професійних знань, пізнання та пов'язаних з ними явищ соціальної дійсності, оцінки їх та надання їм юридичної форми, оперування ними в процесі правотворчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності.

Вперше на законодавчому рівні статус староукраїнської (руської) мови зафіксовано у знаменитій юридичній пам'ятці – другому Литовському Статуті 1566 року з наголосом на вживанні винятково руської мови у судовій практиці. За сучасною термінологією староукраїнську (руську) мову визнано офіційною мовою (*official language*) – мовою державного управління, законодавства, судочинства. Водночас саме ця мова, як засвідчать інші юридично-політичні документи в діахронії, відіграла об'єднавчу роль у межах окремої держави ВКЛ в політичній, соціальній та культурній сферах, себто була державною (*national language*).

Українська урядово-канцелярська мова за часів Гетьманщини функціонувала не тільки у внутрішньому, а й у зовнішньому офіційному спілкуванні з московською владою. Урядово-канцелярські документи фіксують живе мовлення численних представників різних територіальних говірок та різних соціальних верств і груп (селян, козаків, міщан, старшини), дають матеріал для хронологічно послідовного дослідження системи народно-розмовної мови, її розвитку та еволюції офіційно-ділового стилю. Мова і стиль актів засвідчують усталеність у діловодстві, що підтверджується використанням однотипних початків і кінцівок, фахових термінів і зворотів, дотримання зразків правових кодексів тощо. Із посиленням централізації

влади у Російській імперії, і відповідно обмеженням української автономії, мовна політика поступово змінюється у напрямі звуження функцій української мови. Наприкінці XVIII ст. вона була витіснена із судів і державних установ.

У державних установах Лівобережної України українською мовою послуговувалися до початку 80-х років XVIII століття, коли російський царат остаточно ліквідував досить обмежену на той час автономію держави. Період перебування українських земель у складі Російської імперії характеризується забороною книгодрукування, театральних вистав і прилюдних читань українською мовою, імпорту українських книжок, викладання будь-яких шкільних дисциплін українською. Ключовими для мовної політики того періоду були 2 правові акти: циркуляр міністра внутрішніх справ імперії П. Валуєва 1863 року та Емський указ 1876 року.

Після революції 1907 року в Російській імперії було знято обмеження на українське друковане слово, хоча в державному шкільництві застосування української мови не було відновлено. Проголошена 1917 року політика розвитку національних мов і культур не була послідовною. У перші роки вона нібито й сприяла активізації суспільних функцій національних мов, поширенню народної освіти рідною мовою національних культур.

Наприкінці 1919 року законом Директорії Української Народної Республіки українську мову проголошено державною, що сприяло реалізації прав національних меншин. Аналогічний закон 1919 року ухвалила Західноукраїнська Народна Республіка. Державність української мови було закріплено і в Карпатській Україні в Конституції 1939 року.

Практичним кроком у напрямі українізації стало створення правового поля мовної політики шляхом прийняття, зокрема, таких документів: декрет Всеукраїнського центрального виконавчого комітету «Про застосування в усіх закладах української мови нарівні з великоросійською» від 21 лютого 1920 року; декрет Ради народних комісарів УСРР від 21 вересня 1920 року про запровадження української мови як предмета у школах і впровадження її

до вживання в державних закладах та установах; декрет Ради народних комісарів УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховальних і культурно-освітніх установ» від 27 липня 1923 року тощо.

Мовна політика Радянського Союзу в другій половині ХХ ст. свідчить про продовження згортання її українського змісту та втручання держави у формування мовного корпусу. Партійне керівництво СРСР продовжувало русифікаційні заходи у сфері дошкільної, середньої, середньої спеціальної та вищої освіти, які призвели до негативних наслідків у мовній ситуації в Україні.

У період перебудови радянського суспільства дедалі наполегливіше порушували питання про статус української державної мови. 1989 року було прийнято Закон УРСР «Про мови в УРСР»

На підставі аналізу нормативно-правової бази державної мовної політики України часів незалежності можна виділити 5 етапів: – 1-й етап – 1991–1996 рр. (період дії Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР», а також ухвалення Конституції України, у ст. 10 якої проголошено українську мову державною); – 2-й етап – 1996–2003 рр. (до ухвалення Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»); – 3-й етап – 2003–2012 рр. (до прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики»); – 4-й етап – 2012–2019 рр. (до прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»); – 5-й етап (сучасний) – 2019 р. (від прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної») – дотепер.

Взаємодія лінгвістики та юриспруденції протягом останніх десятиліть набуває більш чітких обрисів, зокрема в галузі експертології. Згідно з чинним законодавством з-поміж судових експертиз виокремлюють низку досліджень, якісне виконання яких неможливе без залічення кваліфікованих філологів. Такими є, зокрема, криміналістичні (почеркознавча та лінгвістична експертиза

мовлення); експертизи у сфері інтелектуальної власності (літературних та художніх творів, комерційних найменувань, деякі психологічні експертні дослідження).

Проаналізувавши законодавство України, можна дійти висновку, що його норми однозначно передбачають, що мовою кримінального, адміністративного, цивільного та господарського судочинства є державна мова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Ажнюк 2016 1. Ажнюк Л. В. Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження. *Мовознавство*. 2016. № 3. С. 3–18. 10.02.16. Київ, 2013. 540 с.
- Аналітичний огляд, е-ресурс 2. Аналітичний огляд «Становище української мови в Україні в 2020 році» <https://prostirsvobody.org/img/ck341/plugins/filemanager/browser/default/images/Stan.pdf>
- Андрусяк 2001 3. Андрусяк Т. Особливості розвитку української правової думки в Галичині в 19 столітті. *Вісник ЛНУ. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 151–156.
- Артикуца, е-ресурс 4. Артикуца Н. В. Законодавчий текст як предмет лінгвістичної експертизи. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2462/Artykytsa_Zakonod_tekst.pdf (дата звернення: 23.09.2021).
- Артикуца 2004 5. Артикуца Н. Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. Т. 2, № 49. С. 155–157.
- Бакуменко 2003 6. Бакуменко В. Д., Надолішній П. І. Теоретичні та організаційні засади

державного управління : навч. посіб.
Київ. Міленіум, 2003. 256 с.

Білоус 2010

7. Білоус Н. О. Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації. *Український історичний журнал*. 2010. № 1. С. 65–83.

Брехуненко 2005

8. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. Київ, 2005. 367 с.

Бугайко, е-ресурс

9. Бугайко Ю. О. Види лінгвістичної експертизи законопроектів: перспектива впровадження в Україні DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTR.2019.38>. 145-166.

Булаховський 1977

10. Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови. Вибрані праці в п'яти томах. Українська мова. Київ : Наук. думка, 1977. Том другий. С. 217–569.

Відозва Української, е-ресурс

11. Відозва Української Центральної Ради «До українського народу». Український інститут національної пам'яті : офіц. сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/22/1917-vidbulosya-pershezaprotokolovane-zasidannya-centralnoyi-rady> (дата звернення: 21.06.2021)

Вусик 2005

12. Вусик Г. Л. Типологія станів мовної

ситуації в Центрально-Східній Україні в першій половині ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Донецьк, 2005. 19 с.

Гаврецька 2011

13. Гаврецька М. Й. Українська мова в судочинстві Австро-Угорщини. *Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції 16–18 вересня 2011 р., м. Саки* Київ; Сімферополь : СМД, 2011. Ч. 1. С. 410–412.

Гегель 1959

14. Гегель Г. Система наук. Часть первая. Феноменология духа. Москва : Изд-во АН СССР, 1959. 440 с.

Гловацький 2003

15. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині. Львів: Тріада плюс, 2003. 348 с.

Грицяк 2012

16. Грицяк Д. І. Політико-правові засади мовної політики в Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2012. 219 с.

Гумбольдт 1984

17. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Переход к ближайшему рассмотрению языка. *Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию.*

Москва, 1984. С. 37–298.

Дашкевич 1992

18. Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі XVI–XVII ст. (Підсумки, джерела, методи дослідження). *Сучасність*. 1992. № 3. С. 65–74.

Дзюба 2005

19. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація?. Київ : Вид. дім «КиєвоМогилянська академія», 2005. 330 с.

Додаткові заходи, е-ресурс

20. Додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки : витяг затв. постановою колегії Міністерства освіти УРСР «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в освітніх школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР» 29.06.1983 р.
URL:

<http://textbooks.net.ua/content/view/1142/17>
/ (дата звернення: 20.08.2019).

Енциклопедичний словник 2010

21. Енциклопедичний словник з державного управління/ [уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна]. К. :

- Єдиний державний реєстр, е-22. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт.
ресурс URL:<https://reustr.court.gov.ua/Review/7643391>
- Єдлінська 1993 23. Єдлінська У. Ділова мова XIV–XV ст. в українському мовотворчому процесі. *Другий міжнародний конгрес українців. Мовознавство. Доповіді і повідомлення.* Львів, 1993. С. 17–22.
- Закон України «Про доступ, е-24. Закон України «Про доступ до публічної інформації» URL:
ресурс [<https://ukc.gov.ua/dlya-rozdilu-pro-tsentr/dostup-do-publichnoyi-informatsiyi/zakon-ukrayiny-pro-dostup-do-publichnoyi-informatsiyi-vytyag/>]
- Закон України Про регламент, е- 25. Закон України "Про Регламент Верховної Ради України". Законодавство. Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL:
ресурс <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 28.03.2021).
- Іванський 2014 26. Іванський А. Й. Окремі аспекти застосування мови у цивільному судочинстві України. *Наше право.* 2014. № 3. С. 169–176
- Івахів 2009 27. Івахів О. С. СРСР як Радянська імперія. *Військово-науковий вісник.* 2009. № 5. С. 63–72.

Інформаційно-аналітичні матеріали, е-ресурс

28. Інформаційно-аналітичні матеріали з питань державної мовної політики, 09.09.2015 р. Міністерство культури України : офіц. веб-сайт. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244971395&cat_id=244949514.

Канарик 2017

29. Канарик Ю. С. Принцип мови у контексті вдосконалення господарського судочинства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Випуск 5. Том 1. С. 132–134.

Кириченко, е-ресурс

30. Кириченко І. До перегляду «Російсько-українського словника» 1948 року. Радянська Україна. 1952. 16 лют. № 40. С. 3–4. URL: http://hiphi.org.ua/images/PDF/Kyrychenko_do_perehliadu_ros_ukr_slovnyka_1952.pdf (дата звернення: 06.08.2021).

Конституція (а), е-ресурс

31. Конституція (Основной Закон) Союза Советских Социалистических республик. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/history/1977cnst.htm> (дата звернення 15.06.2021).

Конституція (б), е-ресурс

32. Конституція (Основной Закон) Союза Советских Социалистических

республік. Утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года (с последующими изменениями и дополнениями). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/history/193bcnst.htm>.

Кресіна 2008

33. Кресіна І. О., Явір В. А. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.

Кульчицький 2002

34. Кульчицький В., Присташ Л. Шовіністична політика крайової шкільної ради в Галичині. *Вісник ЛНУ. Серія юридична*. 2002. Вип. 37. С. 116–120.

Куць 2004

35. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України : навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 275 с.

Макарець 2019

36. Макарець Ю. С. Державна мовна політика незалежної України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2019. № 40. Т. 1. С. 53–58.

Макарчук 1999

37. Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України. Львів, 1999. 352 с.

Марковський 2010

38. Марковський В. Я. Правовий статус української мови у Австро-Угорській

імперії. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. Серія юридична. 2010. № 1. С. 48–61.

Марусик 2015

39. Марусик Т. Державна мовна політика в Україні останнього десятиліття. *Універсум*. 2015. № 3–4 (257–258).

Масенко 2008

40. Масенко Л. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації*. Київ : вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 96–132.

Мацькевич 2000

41. Мацькевич М. Мова як чинник національного відродження. *Право України*. 2000. № 5. С. 97–100.

Мацюк 2009

42. Мацюк Г. П. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики. Навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 212 с.

Мойсієнко 2006

43. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 448 с

Огієнко 1995

44. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 293 с.

Петрів 2005

45. Петрів Р. Австрійські, Австро-Угорські, і Галицькі Конституції (кінець XVIII–XIX ст.ст.). Івано-Франківськ:

Плотницька, е-ресурс

46. Плотницька І. М. Теоретико-методологічні засади аналізу мовної політики в державному управлінні. *Державне будівництво*. 2006. № 1. Режим доступу : www.nbu.gov.ua/...DeBu/e-book/doc/1/05.pdf

Про внесення змін 2016

47. Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій : Закон України від 16.06.2016 р. № 1421-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 547.

Про забезпечення функціонування 2019

48. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 21. Ст. 81.

Про засади державної 2013

49. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 23. Ст.218.

Про затвердження Методології, е-ресурс

50. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи. Законодавство. Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10> (дата звернення:

67
22.09.2021).

- Про затвердження Положення, е-ресурс 51. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України. Законодавство. Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF/rint1443379379754780> (дата звернення: 24.10.2021).
- Про заходи по дальшому удосконаленню, е-ресурс 52. Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР : Постанова Ради міністрів Української РСР від 02.11.1978 р. № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-78-%D0%BF> (дата звернення 05.07.2021).
- Про здійснення експертизи, е-ресурс 53. Про здійснення експертизи проектів законів та проектів актів Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів, на які поширюється вимога державної реєстрації, щодо відповідності положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини. Законодавство. Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1219323-08> (дата звернення: 24.03.2021).
- Про зміни і доповнення 1989 54. Про зміни і доповнення

- Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон України від 27.10.1989 р. № 8303-XI. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. № 45. Ст. 624.
- Про мови 1989 55. Про мови в Українській РСР : Закон Української РСР від 28.10.1989 р. № 8312-XI. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. Додаток до № 45. Ст. 631.
- Про ратифікацію 2003 56. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15.05.2003 р. № 802-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 30. Ст. 259.
- Проект Закону України, е-ресурс 57. Проект Закону України "Про нормативно-правові акти". Законотворчість. Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JF5PT00A.html (дата звернення: 29.03.2021).
- Радевич-Винницький (а) 2011 58. Радевич-Винницький Я. Ідентичність та її мовний компонент в неодномовному суспільстві: українські реалії. *Мова і суспільство*. 2011. № 2. С. 101–113.
- Радевич-Винницький (б) 2011 59. Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид як форма геноциду. Київ : Укр. Видав. спілка ім. Ю. Липи, 2011. 78

с.

Рекомендації парламентських
слухань 2003

60. Рекомендації парламентських слухань «Про функціонування української мови в Україні : схвалено Постановою Верховної Ради України від 22.05.2003 р. № 886-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. Ст. 325.

Рибікова 2017

61. Рибікова Г. В. Правова експертиза нормативно-правових актів в Україні: дис. канд. юр. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 230 с.

Рішення Конституційного Суду
(а), е-ресурс

62. Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення ст. 10 Конституції України від 14.12.1999 р. № 10-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p7-10-99#Text> (дата звернення 05.04.2021).

Рішення Конституційного Суду
(б), е-ресурс

63. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018 р. № 2-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p7-10-18#Text> (дата звернення 05.04.2021).

Савойська 2007

64. Савойська С. В. Впровадження української мови як державної у сферу

освіти України в 90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.: історичний аспект (на матеріалах вищих навчальних закладів) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Київ, 2007. 22 с.

Стеблина 2000

65. Стеблина Л. Мова і державність народів колишньої Югославії: історія, сучасність, перспективи. *Державність української мови і мовний досвід світу*. Київ., 2000. С. 83–91

Стріха, е-ресурс

66. Стріха М. Мовна політика і мовне законодавство України. URL: <https://www.vesna.org.ua/txt/konf/mp2000/03.html> (дата звернення 18.06.2021).

Тєвикова 2017

67. Тєвикова О., Дорошенко С., Лисенко А. Особливості національної мовної політики в Україні протягом 50 – 60-х рр. ХХ ст. *Витоки педагогічної майстерності*. 2017. Вип. 19. С. 309–316.

Тараненко 2009

68. Тараненко О. О. Український і російський мовно-культурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи. *Мовознавство* : наук.-теор. журнал Ін-ту мовознавства ім. О. О. Потебні. 2009. № 3–4. С. 54–81.

Трач 2008

69. Трач Н. Мовна політика та мовна ситуація у сфері судочинства та діловодства в Україні. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і

Трач, е-ресурс

70. Трач Н. Мовний менеджмент по-українськи.

URL:<https://life.pravda.com.ua/columns/2017/01/30/222333/> (дата звернення 18.06.2021)

71.

Фаріон 2018

72. Фаріон І. Д. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV-XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2018. 654с.

Флоря 1997

73. Флоря Борис. Національно-конфесійна свідомість населення Східної України в першій половині XVII століття. *Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих «Берестейських читань»* [ред. Борис Гудзяк. Співред. Олег Турій]. Львів, 1997. С. 125–147.

Франко 1993

74. Франко Іван. Характеристика руської літератури XIV–XVIII ст. *Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.* Київ : Наук. думка, 1993. С. 342–372.

Чванкін 2014

75. Чванкін С. А. До питання про мову, якою здійснюється цивільне судочинство. *Актуальні проблеми*

цивільного права та процесу : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного, м. Одеса, 13 грудня 2013 р. Одеса : Фенікс, 2014. С. 12–16.

Чередник 2010

76. Чередник Ю. М. Мовне проектування як пріоритетний напрям реформування державної мовної політики в Україні. Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010. Вип. 4. С. 204–206.

Шаблій 2013

77. Шаблій О. А. Теоретичні та методологічні засади німецько-українського юридичного перекладу: Дис... докт. філолог. наук:10.02.16. Київ, 2013. 540 с.

Шаповал 2008

78. Шаповал Ю. Історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в Україні. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.

Шевельов 2002

79. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків : Акта, 2002. 1054 с.

Шевельов 1987

80. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941) : стан і статус. Б.м. : Сучасність, 1987. 294 с.

Шевчук 2006

81. Шевчук Ж. А. Інтелігенція України у формуванні національної самосвідомості, духовності, розвитку української мови. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2006. 245 с.

Шевчук 2001

82. Шевчук Ж. А. Мовна політика в Україні (кінець 50-х – початок 90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2001. 20 с.

Штейнталь 1964

83. Штейнталь Г. Грамматика, логика и психология (их принципы и их взаимоотношения). *Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях.* 1964. Ч. I. С. 127–135.

Юрчук, е-ресурс

84. Юрчук О. Ф. Експертний лінгвістичний аналіз як елемент нормотворчої діяльності (на матеріалі нормативно-правових актів України та Автономної Республіки Крим). Вісник університету внутрішніх справ. №7. С. 159–162. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-%D0%BF> (дата звернення: 29.10.2021).

Яковенко 2008

85. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна.. – К. : Критика, 2008. 472 с.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про забезпечення функціонування української мови як державної

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст.81)

{Закон визнано таким, що відповідає [Конституції України](#) (є конституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду [№ 1-р/2021 від 14.07.2021](#)}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами

[№ 113-ІХ від 19.09.2019](#), ВВР, 2019, № 42, ст.238

[№ 114-ІХ від 19.09.2019](#), ВВР, 2019, № 45, ст.289

Кодексом

[№ 396-ІХ від 19.12.2019](#), ВВР, 2020, № 7, № 8, № 9, ст.48

Законом

[№ 531-ІХ від 17.03.2020](#), ВВР, 2020, № 16, ст.101}

Верховна Рада України,

Розділ IV

ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В РОБОТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ ВЛАДИ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ ДЕРЖАВНОЇ І КОМУНАЛЬНОЇ ФОРМ ВЛАСНОСТІ

Стаття 12. Робоча мова діяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності

1. Робочою мовою діяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування, є державна мова.

Робочою мовою діяльності закордонних дипломатичних установ України, інших державних представництв за кордоном є державна мова.

2. У разі якщо під час засідання, заходу або зустрічі використовується інша мова, ніж державна, має бути забезпечений переклад державною мовою.

3. Робочою мовою міжнародних заходів, засідань, зустрічей є державна та/або інша мова, визначена організаторами чи міжнародним договором. Під час засідань, зустрічей та робочого спілкування визначеного кола осіб з іноземцями чи особами без громадянства може застосовуватися інша мова, прийнятна для учасників.

4. Встановлені цією статтею вимоги застосовуються з урахуванням особливостей, визначених [статтями 21-23](#) цього Закону.

Стаття 13. Застосування державної мови в нормативних актах, діловодстві та документообігу

1. Мовою нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії, діловодства і документообігу органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування є державна мова.

2. Проекти нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування складаються відповідно до стандартів української правничої термінології, що встановлюються Національною комісією зі стандартів державної мови.

3. Нормативно-правові акти і акти індивідуальної дії органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування оприлюднюються державною мовою в порядку, визначеному законом.

4. На території Автономної Республіки Крим акти індивідуальної дії органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування оприлюднюються державною мовою та можуть додатково оприлюднюватись у перекладі кримськотатарською мовою як мовою корінного народу в Україні.

5. Мовою локальних актів, що регулюють діяльність підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, є державна мова.

6. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної і комунальної форм власності беруть до розгляду документи, складені державною мовою, крім випадків, визначених законом.

7. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної і комунальної форм власності в листуванні з іноземними адресатами можуть застосовувати іншу мову, ніж державна.

8. Відповіді на звернення фізичних та юридичних осіб до органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності надаються державною мовою, якщо інше не встановлено законом.

Стаття 14. Застосування державної мови в судочинстві

1. У судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою.

2. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, ніж державна, у порядку, визначеному процесуальними кодексами України та [Законом України "Про судоустрій і статус суддів"](#).

3. Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою у порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови.

ЗАКОН УКРАЇНИ

{Про втрату чинності Закону, як такого, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), див. Рішення Конституційного Суду № 2-р/2018 від 28.02.2018}

Про засади державної мовної політики

Стаття 14. Мова судочинства

1. Судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам [частини третьої статті 8](#) цього Закону, за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами).

2. Професійний суддя повинен володіти державною мовою. У межах території, на якій відповідно до умов частини третьої статті 8 цього Закону поширена регіональна мова, держава гарантує можливість здійснювати судове провадження цією регіональною мовою (мовами). Необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися при доборі суддівських кадрів.

3. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам частини третьої статті 8 цього Закону, допускається подача до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами), з перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу.

4. Особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам частини третьої статті 8 цього Закону, послуги перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат.

5. Слідчі і судові документи складаються державною мовою.

6. Слідчі і судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у справі (обвинуваченому у кримінальній справі), державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють.

Стаття 15. Мова досудового розслідування та прокурорського нагляду

{Назва статті 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 245-VII від 16.05.2013}

Мовою роботи та актів з питань досудового розслідування та прокурорського нагляду в Україні є державна мова. Поряд із державною мовою при проведенні досудового розслідування та прокурорського нагляду можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин України, інші мови. Кожна особа має право бути невідкладно повідомлена мовою, яку вона розуміє, про мотиви арешту чи затримання і про природу та причини звинувачення проти неї і захищати себе, користуючись цією мовою, у разі необхідності, з безкоштовною допомогою перекладача.

{Текст статті 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 245-VII від 16.05.2013}

Стаття 16. Мова нотаріального діловодства

Нотаріальне діловодство в Україні здійснюється державною мовою. Якщо особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не володіє державною мовою, за її заявою

тексти оформлюваних документів мають бути перекладені нотаріусом або перекладачем мовою, якою вона володіє.

Стаття 17. Мова юридичної допомоги

Адвокат надає юридичну допомогу фізичним і юридичним особам державною мовою або іншою мовою, прийнятною для замовника.

Стаття 18. Мова економічної і соціальної діяльності

1. В економічній і соціальній діяльності державних підприємств, установ та організацій основною мовою є державна мова, а також вільно вико